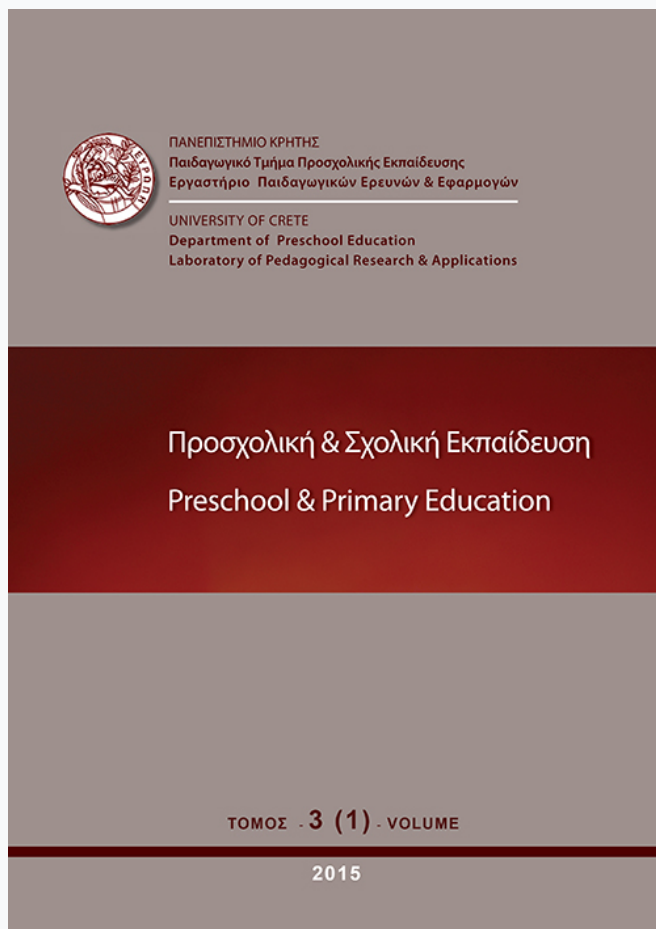

Preschool and Primary Education

Τόμ. 3, Αρ. 1 (2015)

2015 Early view issue

Εκφοβισμός, Προσωπικότητα και Δεσμός Προσκόλλησης σε Μαθητές Προεφηβικής Ηλικίας

Constantinos M Kokkinos, Ioanna Voulgaridou, Nikolaos Koukoutsis

doi: [10.12681/ppej.135](https://doi.org/10.12681/ppej.135)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Kokkinos, C. M., Voulgaridou, I., & Koukoutsis, N. (2014). Εκφοβισμός, Προσωπικότητα και Δεσμός Προσκόλλησης σε Μαθητές Προεφηβικής Ηλικίας. *Preschool and Primary Education*, 3(1), 53–79. <https://doi.org/10.12681/ppej.135>

Εκφοβισμός, Προσωπικότητα και Δεσμός Προσκόλλησης σε Μαθητές Προεφηβικής Ηλικίας

Κωνσταντίνος Μ. Κόκκινος
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Ιωάννα Βουλγαρίδου
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Νικόλαος Δ. Κουκούτσης
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Περίληψη. Η εκφοβιστική συμπεριφορά έχει βρεθεί πως συνδέεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και το δεσμό προσκόλλησης. Ωστόσο, η σχέση του εκφοβισμού με τους Μεγάλους Πέντε Παράγοντες της προσωπικότητας δεν έχει περιγραφεί επαρκώς. Σκοπός της παρούσας ερευνητικής μελέτης είναι να εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στον εκφοβισμό, την προσωπικότητα (μοντέλο Πέντε Παραγόντων) και το δεσμό σε δείγμα 282 μαθητών (43,3% κορίτσια) των τελευταίων 2 τάξεων του δημοτικού σχολείου μέσω ενός ερωτηματολογίου αυτοαναφοράς. Από τις αναλύσεις διαφάνηκε ότι τα αγόρια εκφοβίζουν πιο συχνά επιλέγοντας περισσότερη άμεση επιθετικότητα σχέσεων, φυσική και λεκτική επιθετικότητα, λιγότερη έμμεση επιθετικότητα σχέσεων και συμπεριφορική επιθετικότητα. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι οι θύτες σημείωσαν χαμηλότερη βαθμολογία στην Ευσυνειδησία και την Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα και υψηλότερη στη Συναισθηματική Αστάθεια σε σχέση με τους αμέτοχους. Το μεγαλύτερο ποσοστό τόσο των θυτών όσο και των αμέτοχων δήλωσαν ασφαλή δεσμό προσκόλλησης. Οι συσχετίσεις των μεταβλητών έδειξαν ότι ο εκφοβισμός παρουσίασε θετική συσχέτιση με τη συναισθηματική αστάθεια και αρνητική με την ευσυνειδησία, την καλή προαίρεση/συνεργατικότητα και την πνευματική διαθεσιμότητα, ενώ βρέθηκε πως η χρήση διαφορετικών μορφών εκφοβισμού είναι ανεξάρτητη από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας. Τα ευρήματα υπογραμμίζουν το ρόλο της προσωπικότητας και του δεσμού προσκόλλησης στην εκδήλωση του φαινομένου και συζητούνται στη βάση της προοπτικής αξιοποίησής τους στην εφαρμογή παρεμβατικών προγραμμάτων που στοχεύουν στην ενίσχυση των θετικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας.

Λέξεις κλειδιά: Εκφοβισμός, προσωπικότητα, μοντέλο Πέντε Παραγόντων, δεσμός προσκόλλησης, ασφαλής, ανασφαλής, προέφηβοι, θύτης

Summary. Bullying has been recognized as a serious problem in many countries, including Greece, with an increasing number of empirical studies investigating the phenomenon in Greek schools. Bullying has been linked to specific

personality traits and attachment style. However, to date, relatively little is known about the association between bullying and the Big Five personality factors. Hence, the purpose of the current study is to examine the relationship among bullying, personality (Five Factor Model) and attachment style in a sample of Greek preadolescents. Furthermore, the present research aims to study the various forms of bullying (physical, direct and indirect relational, verbal, behavioral) in order to investigate whether participation in different forms of bullying is related to the same personality characteristics. Overall, 282 students (43,3% girls) attending the last two grades of Greek public elementary school took part in the study. Participants completed a self-report questionnaire measuring bullying, Big Five personality factors and attachment style.

Results indicated that participants reported primarily more indirect relational, physical and verbal aggression. Specifically, approximately one quarter of the sample was classified as bullies, while the rest were uninvolved. Data analysis showed that boys participated more frequently in bullying, reporting more direct relational, physical and verbal aggression, and less indirect relational and behavioral aggression compared to girls. Compared to the uninvolved, bullies scored lower on Conscientiousness, Agreeableness, and higher on Emotional Instability. Of special interest was the finding that a high percentage of both bullies and uninvolved participants reported secure attachment style. Further analyses showed that, in terms of gender, most of the bullies reporting secure attachment were boys. However, no statistically significant gender differences in personality traits were evident for this group. Additionally, results indicated that many uninvolved students reported insecure attachment. Particularly, uninvolved girls with insecure attachment reported more Emotional Instability and Agreeableness compared to boys.

Correlation analyses for the total sample showed that all forms of bullying were positively associated with Emotional Instability, and negatively with Conscientiousness, Agreeableness and Openness to Experience. Therefore, involvement in different bullying forms was independent of participants' personality traits. Findings are discussed in terms of prevention and intervention strategies regarding bullying, with practical suggestions including the reinforcement of positive personality traits in bullies, curricular changes, as well as individualized intervention programs for those involved.

Keywords: Bullying, personality, Five Factor Model, attachment style, secure, insecure, preadolescents, bully

Εισαγωγή

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού έχει προσλάβει μεγάλες διαστάσεις όχι μόνο διεθνώς αλλά και στη χώρα μας (Bibou-Nakou, Asimopoulos, Hatzipetrou, Soumaki, & Tsiantis, 2013; Κοκκέβη, Σταύρου, Φωτίου, & Καναβού, 2010). Η ιδιαίτερη ερευνητική προσοχή που έλαβε η μελέτη του φαινομένου τις τελευταίες δεκαετίες (Cook, Williams, Guerra, Kim, & Sadek, 2010) θα μπορούσε να αποδοθεί αφενός στα εμπειρικά ευρήματα που καταδεικνύουν πως απαντάται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (Κοκκέβη κ.ά., 2010) και αφετέρου στις σημαντικές συνέπειες που ενδέχεται να έχει η εμπειρία του εκφοβισμού για το θύμα, τον θύτη, αλλά και το σύνολο της σχολικής τάξης και μονάδας (Γαλανάκη, 2010). Παρόλο που η αναγνώριση των συνεπειών του σχολικού εκφοβισμού στη σωματική

και ψυχική υγεία των μαθητών καθυστέρησε στην Ελλάδα σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης, την τελευταία δεκαετία παρατηρείται έντονη δραστηριοποίηση σε επίπεδο έρευνας, ενημέρωσης και πρόληψης (Stefanakou, Tsiantis, & Tsiantis, 2014), καθώς έχουν πραγματοποιηθεί παρεμβατικές δράσεις με θετικά αποτελέσματα (Andreou, Didaskalou, & Vlachou, 2007).

Από την ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας προκύπτει ότι ένα μεγάλο μέρος της ερευνητικής προσπάθειας έχει επικεντρωθεί στη σύνδεση του εκφοβισμού με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των συμμετεχόντων (π.χ. Tani, Freenman, Schneider, & Fregoso, 2003). Εντούτοις, η σχέση αυτή δεν έχει τύχει εμπεριστατωμένης διερεύνησης στη χώρα μας, καθώς οι περισσότερες μελέτες είναι περιγραφικές και εστιάζουν στον προσδιορισμό της συχνότητας εμφάνισης του φαινομένου, στη διερεύνηση του ρόλου ατομικών/δημογραφικών παραμέτρων, όπως το φύλο, η σχολική επίδοση και η ηλικία των παιδιών, καθώς και του πλαισίου (οικογένεια, σχολείο) (Κοκκέβη κ.ά., 2010).

Στη διαθέσιμη βιβλιογραφία σχετικά με τη σύνδεση προσωπικότητας και εκφοβισμού θα μπορούσαν να σημειωθούν δύο επιμέρους περιορισμοί. Πρώτον, τα υπάρχοντα ερευνητικά πορίσματα αναφορικά με την εξέταση της εν λόγω σχέσης μέσω διαφορετικών μοντέλων της προσωπικότητας, όπως το Μοντέλο των Μεγάλων Πέντε Παραγόντων είναι περιορισμένα (Tani et al., 2003). Δεύτερον, η σχετική έρευνα επικεντρώνεται κυρίως στη μελέτη των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας των θυμάτων (Beaty & Alexeyev, 2008), ενώ σύμφωνα με τους Book, Volk, και Hosker (2012) τα ευρήματα που αφορούν στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των θυτών είναι λίγα, διάσπαρτα και σε μεγάλο βαθμό χωρίς συγκεκριμένο θεωρητικό υπόβαθρο. Σημειώνεται πως πρόσφατες έρευνες που μελετούν την προσωπικότητα των θυτών έχουν καταλήξει σε αντιφατικά συμπεράσματα (Beaty & Alexeyev, 2008). Από τη μία πλευρά, ορισμένοι ερευνητές συναινούν στο ότι οι θύτες άμεσων και σωματικών μορφών εκφοβισμού μπορεί να έχουν ελλείμματα στο γνωστικο-συναισθηματικό τομέα και να εμφανίζονται παρορμητικοί, εκδικητικοί, με χαμηλή ενσυναίσθηση και αυτοεκτίμηση (Bollmer, Harris, & Milich, 2006). Από την άλλη, άλλα ερευνητικά πορίσματα έχουν καταδείξει ότι οι θύτες έμμεσων κυρίως μορφών εκφοβισμού διαθέτουν αναπτυγμένη ενσυναίσθηση και κοινωνικο-γνωστικές δεξιότητες (π.χ. θεωρία του νου), ενώ χαρακτηρίζονται από υψηλή κοινωνική νοημοσύνη (Camodeca & Goosens, 2005· Sutton, Smith, & Swettenham, 1999). Ως εκ τούτου, με βάση τον παραπάνω προβληματισμό ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας των θυτών.

Σύμφωνα με πολλούς ερευνητές, η διερεύνηση των πιθανών συμβαλλόμενων παραγόντων στο να εκδηλώσει κάποιο παιδί εκφοβιστική συμπεριφορά υποδεικνύει πως η έρευνα θα πρέπει να εστιάζεται όχι μόνο στα ατομικά του χαρακτηριστικά (προσωπικότητα) αλλά και στο κοινωνικό και οικογενειακό του περιβάλλον (Bibou-Nakou et al., 2013). Οι γονείς αποτελούν πρωταρχικούς φορείς κοινωνικοποίησης και διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην υγιή ή παθολογική ανάπτυξη της ψυχικής υγείας των παιδιών και των εφήβων (Kokkinos, 2013). Τα βιβλιογραφικά δεδομένα επισημαίνουν την επίδραση του δεσμού προσκόλλησης του παιδιού με τους γονείς στα προσωπικά χαρακτηριστικά και τις μελλοντικές διαπροσωπικές σχέσεις κατά τη διάρκεια της παιδικής, εφηβικής και ενήλικης ζωής (Kokkinos, 2007).

Προς αυτήν την κατεύθυνση, η παρούσα έρευνα εστιάζει το ενδιαφέρον της στη διερεύνηση και εντοπισμό των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και του δεσμού προσκόλλησης των θυτών, προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό να συμβάλλει στην πληρέστερη περιγραφή και βαθύτερη κατανόηση του προφίλ των συμμετεχόντων στον εκφοβισμό. Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η σκιαγράφηση των χαρακτηριστικών των αμέτοχων στον εκφοβισμό που αποτελεί έναν επιπλέον στόχο της έρευνας, καθώς βρέθηκε πως αυτοί διαφοροποιούνται από τους θύτες ως προς τις παραμέτρους που εξετάζονται (Veenstra et al., 2005· Kokkinos, 2013).

Ορισμός εκφοβισμού

Πολλοί ορισμοί έχουν διατυπωθεί για το φαινόμενο του εκφοβισμού, με κάποιους να ενισχύουν ορισμένες πτυχές του και άλλους να υποτιμούν κάποιες άλλες. Σύμφωνα με τον Olweus (1999), ο εκφοβισμός διακρίνεται από τρία στοιχεία: (1) αποτελεί επιθετική συμπεριφορά ή σκόπιμη «πρόκληση ψυχικής δυσφορίας», (2) η οποία πραγματοποιείται «εξακολουθητικά και για μακρό χρονικό διάστημα» (3) στο πλαίσιο μιας διαπροσωπικής σχέσης που χαρακτηρίζεται από ασυμμετρία δύναμης. Άλλοι ερευνητές που ασχολήθηκαν με το φαινόμενο προσθέτουν επιπλέον χαρακτηριστικά στην περιγραφή του. Για παράδειγμα, ο Greene (2000), μετά από ανασκόπηση μιας σειράς ορισμών, καταλήγει στο ότι, ενώ η πλειονότητα των ερευνητών συμφωνεί με τα παραπάνω χαρακτηριστικά που προτάθηκαν από τον Olweus, εντούτοις θα μπορούσαν επιπλέον να προστεθούν: (4) ότι το θύμα δεν προκαλεί την εκφοβιστική συμπεριφορά χρησιμοποιώντας λεκτική ή σωματική επιθετικότητα, και (5) ότι ο εκφοβισμός συμβαίνει εντός οικείων κοινωνικών ομάδων. Ωστόσο, οι παλιότεροι ορισμοί δεν συμπεριλαμβάνουν την *έμμεση επιθετικότητα* (άσκηση επιθετικότητας μέσω εμπλοκής τρίτων ατόμων), την *επιθετικότητα σχέσεων* (καταστροφή των κοινωνικών σχέσεων κάποιου) και την *κοινωνική επιθετικότητα* (καταστροφή του κοινωνικού κύρους κάποιου), παρά το γεγονός ότι αυτές οι μορφές επιθετικότητας είναι πλέον ευρέως αποδεκτές ως εκφοβιστικές συμπεριφορές (Smith, 2004).

Τύποι εκφοβισμού και δημογραφικά χαρακτηριστικά συμμετεχόντων

Στη σύγχρονη έρευνα το φαινόμενο του εκφοβισμού προσδιορίζεται από ποικίλες συμπεριφορές που κατηγοριοποιούνται ως εξής: *σωματικός εκφοβισμός*, που αποτελεί την πιο αναγνωρίσιμη μορφή και περιλαμβάνει ενέργειες όπως χτυπήματα, σπρώξιμο, κλοτσιές, γροθιές ή άλλες μορφές σωματικής επίθεσης, *συμπεριφορικός*, που αφορά κακόβουλες ενέργειες όπως την κλοπή ή καταστροφή των προσωπικών αντικειμένων του παιδιού-στόχου, *λεκτικός εκφοβισμός*, που περιγράφεται με συμπεριφορές όπως το βρίσιμο, η κοροϊδία, ο σαρκασμός, η ειρωνεία, οι απειλές, η διάδοση φημών ενάντια στο παιδί-θύμα. Ακόμη, ο *εκφοβισμός σχέσεων* αναφέρεται στον αποκλεισμό του παιδιού-στόχου από ομαδικές δραστηριότητες, στην απόρριψη του από τους συνομηλικούς και στη διακοπή των κοινωνικών του σχέσεων. Τέλος, ένα νέο είδος εκφοβισμού έκανε την εμφάνισή του με την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών, ο *εκφοβισμός μέσω διαδικτύου ή ηλεκτρονικός εκφοβισμός*, που επιτυγχάνεται μέσω αποστολής γραπτών και ηλεκτρονικών μηνυμάτων και παρενόχλησης στο διαδίκτυο (Κοκκέβη κ.ά., 2010). Επιπλέον, ο εκφοβισμός ανάλογα με τον τρόπο επίθεσης, μπορεί να διακριθεί σε *άμεσο*, όπου το άτομο-στόχος έχει οπτική επαφή με τον θύτη και περιλαμβάνει ανοιχτές επιθέσεις όπως χτυπήματα ή απειλές, και σε *έμμεσο*, όπου το θύμα δεν γνωρίζει το θύτη και έχει τη μορφή κοινωνικής απομόνωσης και αποκλεισμού από την ομάδα μέσω π.χ. της διάδοσης φημών.

Όσον αφορά τη συχνότητα των επιμέρους μορφών εκφοβισμού, έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε ελληνόφωνα δείγματα παιδιών και εφήβων έδειξαν ως πιο συχνή τη λεκτική επιθετικότητα και συγκεκριμένα τα λεκτικά πειράγματα, τις απειλές και τις βρισιές (Σακκά & Μάρκος, 2013). Επίσης, ως συχνοί τρόποι εκφοβισμού αναφέρονται ο εκφοβισμός σχέσεων και συγκεκριμένα οι πρακτικές κοινωνικού αποκλεισμού και διάδοσης φημών και ο φυσικός εκφοβισμός και κυρίως οι χειρονομίες, οι κλοτσιές και οι γροθιές (Bibou-Nakou et al., 2013· Κοκκέβη κ.ά., 2010· Sapouna, 2008).

Το φύλο των μαθητών συνδέεται με τη συμμετοχή σε περιστατικά εκφοβισμού, όπως υποδεικνύεται από διεθνείς και ελληνικές έρευνες. Συγκεκριμένα, έχει βρεθεί ότι η ανάμειξη των αγοριών σε φαινόμενα εκφοβισμού είναι μεγαλύτερη από αυτή των κοριτσιών (Crick & Nelson, 2002· Kokkinos, 2007· Kokkinos & Kipritsi, 2012), ενώ υποστηρίζεται επιπλέον ότι

χρησιμοποιούν σε μεγαλύτερο βαθμό τη σωματική βία σε σχέση με τα κορίτσια (Σακκά & Μάρκος, 2013; Whitney & Smith, 1993). Από την άλλη, έρευνες έχουν δείξει ότι τα κορίτσια εκδηλώνουν περισσότερη έμμεση επιθετικότητα συγκριτικά με τα αγόρια (Crick & Nelson, 2002; Κοκκέβη κ.ά., 2010). Ως προς το λεκτικό εκφοβισμό, τα δεδομένα παρουσιάζονται αντιφατικά. Έτσι, ορισμένες μελέτες καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τα αγόρια εμπλέκονται περισσότερο σε περιστατικά λεκτικής επιθετικότητας (Wang, Iannotti, & Nansel, 2009), κάποιες άλλες υποστηρίζουν την αντίθετη τάση (Boulton, Trueman, & Flemington, 2002), ενώ τέλος υπάρχουν και μερικές που δεν εντοπίζουν διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα (Kokkinos, 2013).

Αναφορικά με την ηλικία, τα υπάρχοντα ερευνητικά πορίσματα αναφέρουν ότι κατά την προεφηβεία παρατηρούνται τα υψηλότερα επίπεδα εκφοβισμού (Fanti & Henrich, 2014), ενώ στην εφηβική ηλικία η συχνότητα εκφοβισμού μειώνεται (Whitney & Smith, 1993). Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι οι προέφηβοι δέχονται μεγαλύτερη επιρροή από την ομάδα των συνομηλίκων και αρχίζουν να αποδεσμεύονται από το συμπεριφορικό έλεγχο των γονέων (Kokkinos, Antoniadou, Dalara, Koufogazou, & Papatziki, 2013), ενώ παράλληλα τα παιδιά στην ηλικία αυτή φαίνεται να στοχεύουν κυρίως στην απόκτηση κοινωνικού κύρους και δημοτικότητας ακόμη και μέσω επιθετικής συμπεριφοράς (Caravita & Cillessen, 2012). Αναλυτικότερα, υπάρχουν ενδείξεις ότι ο σωματικός εκφοβισμός μειώνεται στην εφηβική ηλικία, ενώ αντιθέτως η επιθετικότητα σχέσεων παρουσιάζει αυξητική τάση με την πάροδο του χρόνου και κορυφώνεται κατά τη μετάβαση από τη μέση παιδική ηλικία στην εφηβεία (Goldweber, Waasdorp, & Bradshaw, 2013). Με βάση τις παραπάνω ερευνητικές ενδείξεις, η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στη μελέτη του φαινομένου του εκφοβισμού σε δείγμα μαθητών προεφηβικής ηλικίας.

Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο (ΚΟΙΕ) της οικογένειας δε φαίνεται να επηρεάζει σύμφωνα με τον Olweus (1993) την εκδήλωση του εκφοβισμού. Από την άλλη, οι Tiptett και Wolke (2014) σε μια μετα-ανάλυση ερευνών επισημαίνουν ότι τα παιδιά που προέρχονται από οικογένειες που διαθέτουν χαμηλό ΚΟΙΕ παρουσιάζουν σημαντικά υψηλά ποσοστά εκφοβισμού.

Το μοντέλο των πέντε παραγόντων της προσωπικότητας

Η έρευνα στο πεδίο της προσωπικότητας έχει συστηματικά επιβεβαιώσει την ύπαρξη ενός μοντέλου πέντε διαστάσεων, γνωστό και ως Μοντέλο των Πέντε Παραγόντων (Five Factor Model) ή αλλιώς Μεγάλη Πεντάδα (Big Five). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η προσωπικότητα προσδιορίζεται από τους εξής πέντε γενικούς παράγοντες: την *Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα*, που αντανακλά την ανησυχία και την ευαισθησία προς τις ανάγκες των άλλων, το *Νευρωτισμό ή Συναισθηματική Αστάθεια*, που προσδιορίζει την τάση των ατόμων για βίωση συναισθημάτων άγχους, κατάθλιψης και θυμού, την *Ενέργεια/Εξωστρέφεια*, που αναφέρεται στην ποσότητα και την ένταση της διαπροσωπικής αλληλεπίδρασης, το βαθμό ενεργητικότητας, αυτοπεποίθησης και ενθουσιασμού, την *Ευσυνειδησία*, που έχει να κάνει με το βαθμό οργάνωσης και κινητοποίησης του ατόμου προς ένα στόχο, την εκπλήρωση των ευθυνών και υποχρεώσεων, και τέλος την *Πνευματική Διαθεσιμότητα*, που σχετίζεται με την πνευματική δραστηριότητα, τη δημιουργικότητα, τη φαντασία, τα κοινωνικά και πολιτισμικά ενδιαφέροντα (Muris, Meesters, & Dideren, 2005).

Το μοντέλο των Πέντε Παραγόντων έχει παραδοσιακά χρησιμοποιηθεί για την αξιολόγηση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας στους ενήλικες (McCrae & Costa, 1990). Ωστόσο, ολοένα και περισσότερες έρευνες χρησιμοποιούν το μοντέλο για την περιγραφή της προσωπικότητας στη μέση παιδική ηλικία και την πρώιμη εφηβεία μέσω αναφορών των γονέων, των εκπαιδευτικών και των συνομηλίκων (π.χ. Mervielde & De Fruyt, 2000). Παρά το γεγονός ότι η αξιολόγηση της προσωπικότητας των παιδιών μέσω

αυτοαναφοράς έχει υποστεί κριτική, η έρευνα έχει δείξει πως τα παιδιά είναι σε θέση να περιγράφουν με συνέπεια τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους (Barbaranelli, Caprara, Rabasca, & Pastorelli, 2003; Kokkinos, Panayiotou, Charalambous, Antoniadou, & Davazoglou, 2010). Τόσο οι αυτό- όσο και οι ετερο-αναφορές έχουν αναδείξει πως τα στοιχεία του μοντέλου των Πέντε Παραγόντων αποτελούν χρήσιμους προβλεπτικούς παράγοντες σημαντικών αναπτυξιακών επιτευγμάτων, όπως η ψυχοκοινωνική προσαρμογή και η ακαδημαϊκή επίδοση των παιδιών και των εφήβων (Jensen-Campbell et al., 2002).

Το μοντέλο των πέντε παραγόντων και ο εκφοβισμός

Το μοντέλο Πέντε Παραγόντων της Προσωπικότητας έχει χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει τα χαρακτηριστικά των παιδιών που εκδηλώνουν επιθετική συμπεριφορά (Ehrler, Evans, & McGhee, 1999). Ωστόσο, είναι περιορισμένος ο αριθμός ερευνών που αφορούν τη σχέση μεταξύ των Πέντε Παραγόντων και της εκφοβιστικής συμπεριφοράς (Bollmer et al., 2006; Jensen-Campbell et al., 2002; Tani et al., 2003). Συγκεκριμένα, πορίσματα ιταλικών μελετών έχουν δείξει πως ο εκφοβισμός συνδέεται αρνητικά με την Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα και θετικά με τη Συναισθηματική Αστάθεια (Menesini, Camodeca, & Nocentini, 2010; Tani et al., 2003). Επιπλέον, οι Bollmer et al. (2006) έχουν εντοπίσει αρνητική συσχέτιση του εκφοβισμού με την Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα και την Ευσυνειδησία, θετική με την Εξωστρέφεια, αλλά δεν έχουν εντοπίσει καμία συσχέτιση με τη Συναισθηματική Αστάθεια.

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με έρευνες, το χαρακτηριστικό της Καλής Προαίρεσης/Συνεργατικότητας βρέθηκε να σχετίζεται θετικά με την εκδήλωση υγιών κοινωνικών σχέσεων και αρνητικά με προβλήματα συμπεριφοράς, καθώς παιδιά με υψηλή βαθμολογία σε αυτή τη διάσταση, συμπεριφέρονται με ευσιλαχνία, είναι σε θέση να διατηρήσουν καλές κοινωνικές σχέσεις με άλλα άτομα (π.χ., Jensen-Campbell et al., 2002), ενώ τείνουν να μη συμμετέχουν στον εκφοβισμό (Veenstra et al., 2005).

Τα εξωστρεφή παιδιά είναι περισσότερο κοινωνικά και κατά συνέπεια λιγότερο πιθανό να βιώνουν θυμό, όταν αντιμετωπίζουν αρνητική ανατροφοδότηση, ενώ φαίνεται να χρησιμοποιούν λιγότερη επιθετικότητα (Jensen-Campbell, Knack, Waldrip, & Campbell, 2007). Από την άλλη, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, οι θύτες εκφοβισμού χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη εξωστρέφεια (εμφανίζονται ως κοινωνικά δραστήριοι και δημοφιλείς (Tani et al., 2003). Ενδεικτική είναι η έρευνα των McCrae και Costa (1990) σύμφωνα με την οποία τα εξωστρεφή άτομα είναι πιθανό να προβάλλουν τον εαυτό τους σε κοινωνικές καταστάσεις ακόμη και λαμβάνοντας ενεργό συμμετοχή στην έναρξη συγκρούσεων (Tani et al., 2003).

Το χαρακτηριστικό της Συναισθηματικής Αστάθειας αντανακλά την τάση του ατόμου να βιώνει αρνητικά συναισθήματα, όπως φόβο, λύπη, θυμό και ενοχή και συνδέεται επίσης με επιθετική συμπεριφορά και δυσκολίες στην αντιμετώπιση του στρες. Τα παιδιά με υψηλή βαθμολογία στη Συναισθηματική Αστάθεια τείνουν να εκδηλώνουν επιθετικότητα, όταν έρχονται αντιμέτωπα με αρνητική ανατροφοδότηση από άλλα άτομα (Jensen-Campbell et al., 2007). Συγκεκριμένα, η υψηλή βαθμολογία στη Συναισθηματική Αστάθεια φαίνεται να σχετίζεται με την αντιδραστική επιθετικότητα, όπου το άτομο προσπαθεί να αμυνθεί σε ένα ερέθισμα που είναι ή εκλαμβάνεται ως απειλητικό (Crick & Dodge, 1994).

Επιπλέον, τα παιδιά που χαρακτηρίζονται ως αμελή, αναξιόπιστα και αδιάφορα παρουσιάζουν χαμηλές βαθμολογίες στην Ευσυνειδησία, ενώ υπάρχουν ενδείξεις ότι εμφανίζουν προβλήματα συμπεριφοράς (Ehrler & Evans, 1999), όπως η απώλεια της ψυχραιμίας τους ή η έναρξη καυγάδων (Bollmer et al., 2006). Αντίθετα, οι αμέτοχοι στον εκφοβισμό εμφανίζουν θετική κοινωνική συμπεριφορά και ευσυνειδησία (Veenstra et al., 2005). Τέλος, αναφορικά με το χαρακτηριστικό της Πνευματικής Διαθεσιμότητας δεν

υπάρχουν συγκεκριμένα ευρήματα που να επιβεβαιώνουν τη σύνδεσή του με την εκφοβιστική συμπεριφορά (Bollmer et al., 2006). Ωστόσο, σύμφωνα με τους Muris et al. (2005) η Πνευματική Διαθεσιμότητα συνδέεται θετικά με τη θετική κοινωνική συμπεριφορά και αρνητικά με προβλήματα συμπεριφοράς.

Όσον αφορά τις επιμέρους μορφές εκφοβισμού, ο Olweus (2001α) αναφέρει πως φαίνεται να υπάρχει σημαντική επικάλυψη μεταξύ τους. Ωστόσο, οι Miller, Zeichner και Wilson (2012) αναφέρουν πως σε δείγματα ενηλίκων, οι διάφορες μορφές εκφοβισμού μπορεί να σχετίζονται με διαφορετικό τρόπο με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των ατόμων. Για παράδειγμα, οι Barlett και Anderson (2012) βρήκαν πως ο σωματικός εκφοβισμός συνδέεται θετικά με την Εξωστρέφεια και την Πνευματική Διαθεσιμότητα και αρνητικά με τη Συναισθηματική Αστάθεια και την Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα. Από την άλλη, οι Burton, Hafetz, και Henninger (2007) αναφέρουν πως η επιθετικότητα σχέσεων συνδέεται αρνητικά με την Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα και την Ευσυνειδησία και θετικά με τη Συναισθηματική Αστάθεια, καθώς επίσης και ότι η επιθετικότητα σχέσεων συνδέεται περισσότερο με τη Συναισθηματική Αστάθεια συγκριτικά με τη σωματική επιθετικότητα.

Δεσμός προσκόλλησης

Η θεωρία δεσμού είναι μια αναπτυξιακή θεωρία που υποθέτει ότι ο συναισθηματικός δεσμός με τους γονείς αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα των μετέπειτα σχέσεων της ζωής του ατόμου (Waters & Cumming, 2000) και διακρίνεται σε ασφαλή και ανασφαλή (αμφιθυμίας ή αποφυγής). Τα εμπειρικά ευρήματα υποστηρίζουν πως ο δεσμός προσκόλλησης σχετίζεται με την κοινωνική, συναισθηματική, συμπεριφορική και ακαδημαϊκή ανάπτυξη παιδιών και εφήβων (Muris, Meesters, & van den Berg, 2003). Συγκεκριμένα, τα παιδιά με ασφαλή δεσμό είναι πιθανόν να παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα αποδοχής από τους συνομηλίκους, καθώς και αυξημένη δημοτικότητα, κοινωνικές δεξιότητες, αυτοπεποίθηση, αμοιβαιότητα, χαμηλή επιθετικότητα και μεγαλύτερη συναισθηματική ισορροπία (Kokkinos, 2013). Αντίθετα, ο ανασφαλής δεσμός εμφανίζεται ως προβλεπτικός παράγοντας της απόρριψης από τους συνομηλίκους και αρνητικών συναισθημάτων και συμπεριφορών, όπως ο θυμός, η εκδικητική διάθεση και η επιθετικότητα (Kokkinos, 2013). Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά με ανασφαλή δεσμό αποφυγής είναι πιθανό να εμφανίζουν περισσότερη επιθετική και αντικοινωνική συμπεριφορά (Kokkinos, 2013), ενώ ο δεσμός αμφιθυμίας έχει συσχετιστεί με ελλείμματα στην αυτοπεποίθηση και την κοινωνική απομόνωση από τους συνομηλίκους (Jacobsen & Hofmann, 1997).

Δεσμός προσκόλλησης και εκφοβισμός

Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, λίγες έρευνες έχουν μελετήσει τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται ο δεσμός προσκόλλησης με την εκφοβιστική συμπεριφορά (Kokkinos, 2007; Nikiforou, Georgiou, & Stavrinides, 2013). Τα διαθέσιμα ερευνητικά πορίσματα και από ελληνόφωνα δείγματα επιβεβαιώνουν πως ο ανασφαλής δεσμός συνδέεται με αυξημένη εκδήλωση εκφοβισμού (Kokkinos, 2007), ενώ αντίθετα τα παιδιά με ασφαλή δεσμό φαίνεται να εμφανίζουν λιγότερη επιθετικότητα και τείνουν να μη συμμετέχουν σε περιστατικά εκφοβισμού (Kokkinos, 2013; Nikiforou et al., 2013). Ενδεικτικά είναι τα ευρήματα του Rigby (2008), σύμφωνα με τα οποία η επιθετική συμπεριφορά των παιδιών στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου μπορεί να προβλεφθεί από τον ανασφαλή δεσμό με τη μητέρα. Μια πιθανή ερμηνεία της σύνδεσης του ανασφαλούς δεσμού με την εκδήλωση αυξημένων εξωτερικευμένων προβλημάτων συμπεριφοράς (Monks, Smith,

& Swettenham, 2005) παρέχεται από τους Critchfield, Levy, Clarkin, και Kernberg (2008), οι οποίοι υποστηρίζουν πως μέσω της εσωτερικεύσης της παραμέλησης από τα άτομα φροντίδας μπορεί να σχηματιστούν στα παιδιά πρότυπα για χρήση επιθετικότητας και απόρριψης στις μελλοντικές τους σχέσεις. Επιπλέον, όπως διατυπώνουν οι Monks et al. (2005) η πλειονότητα των παιδιών που εκφοβίζουν τους συνομηλικούς τους αυτό-αναφέρουν ανασφαλή δεσμό προσκόλλησης, και συγκεκριμένα δεσμό αποφυγής. Η διαφοροποίηση αυτή ανάλογα με το είδος δεσμού προσκόλλησης τεκμηριώνεται ερευνητικά από τους Troy και Sroufe (1987), οι οποίοι βρήκαν πως τα παιδιά με δεσμό αποφυγής είναι πιθανότερο να είναι θύτες.

Οι Walden και Beran (2010) δεν επισημαίνουν διαφοροποιήσεις αναφορικά με τις επιμέρους μορφές εκφοβισμού ως προς το είδος δεσμού. Από την άλλη, όσον αφορά τον εκφοβισμό σχέσεων, ορισμένες έρευνες υποστηρίζουν ότι συνδέεται περισσότερο με τον ανασφαλή δεσμό αμφιθυμίας (π.χ. Seibert & Kerns, 2014), ενώ κάποιες άλλες με τον δεσμό αποφυγής (π.χ. Michiels, Grietens, Onghena, & Kuppens, 2008). Επιπλέον, οι Williams και Kennedy (2012) υποστηρίζουν ότι τα κορίτσια είναι πιο πιθανό να εκδηλώσουν σωματικό και τα αγόρια έμμεσο εκφοβισμό, όταν χαρακτηρίζονται από ανασφαλή δεσμό.

Η παρούσα έρευνα

Σύμφωνα με τα παραπάνω βιβλιογραφικά δεδομένα, ο εκφοβισμός φαίνεται να συνδέεται άμεσα με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και το δεσμό προσκόλλησης. Ως εκ τούτου, και ενώ κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική η έγκαιρη πρόληψη και η αποτελεσματική αντιμετώπιση των περιστατικών, η οποία απαιτεί εμπειροστατωμένη μελέτη των ατομικών χαρακτηριστικών των συμμετεχόντων, εντούτοις, η έλλειψη των ερευνητικών δεδομένων στην Ελλάδα δυσχεραίνει το σχηματισμό μιας σαφούς εικόνας για το προφίλ των θυτών.

Ένας από τους βασικούς στόχους της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη του εκφοβισμού στις διάφορες εκφάνσεις του (λεκτικός, σωματικός, συμπεριφορικός, εκφοβισμός σχέσεων) και του τρόπου που αυτές συνδέονται με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και το δεσμό προσκόλλησης. Οι περισσότερες διαθέσιμες έρευνες σε ελληνόφωνα δείγματα εστιάζουν στη μελέτη της συνολικής εκφοβιστικής συμπεριφοράς (Bibou-Nakou et al., 2013). Ωστόσο, σχετικές έρευνες έχουν επισημάνει αναπτυξιακές και διαφυλικές διαφορές για τις επιμέρους μορφές εκφοβισμού (π.χ. Goldweber et al., 2013· Wang et al., 2009), καθώς και διαφορές στη σύνδεσή τους με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (Miller et al., 2012) και το είδος δεσμού (Seibert & Kerns, 2014).

Σημαντικό στοιχείο επίσης της παρούσας έρευνας αποτελεί το ότι εστιάζει στη διερεύνηση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και του δεσμού προσκόλλησης των θυτών εκφοβισμού στην προεφηβική ηλικία. Όπως προαναφέρθηκε, η σχετική ερευνητική βιβλιογραφία έχει καταδείξει αντιφατικά αποτελέσματα για τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των θυτών (Beaty & Alexeyev, 2008), ενώ, αναφορικά με τον δεσμό, λίγες έρευνες σε ελληνόφωνα δείγματα έχουν διερευνήσει τη σχέση του με τον εκφοβισμό σε προέφηβους μαθητές (Kokkinos, 2007, 2013). Ακόμη, με δεδομένα τα ερευνητικά πορίσματα που υποστηρίζουν ότι κατά την προεφηβεία παρατηρούνται τα υψηλότερα επίπεδα εκφοβισμού (Fanti & Henrich, 2014), ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη του φαινομένου σε αυτήν την ηλικιακή ομάδα.

Σκοπός και υποθέσεις της παρούσας έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη της σχέσης του εκφοβισμού, των Μεγάλων Πέντε Παραγόντων της προσωπικότητας και του δεσμού προσκόλλησης σε

μαθητές Ε' και Στ' τάξης δημοτικού σχολείου. Επιπλέον στόχοι της έρευνας είναι: α) ο εντοπισμός της μορφής εκφοβισμού που εκδηλώνεται συχνότερα, β) η καταγραφή της συχνότητας εμφάνισης των συμπεριφορών που εκδηλώνονται σε κάθε μία από τις 5 επιμέρους μορφές εκφοβισμού (σωματικός, λεκτικός, κ.λπ.), γ) ο έλεγχος του αν οι θύτες και οι αμέτοχοι διαφοροποιούνται ως προς τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους, δ) ο έλεγχος του αν ο δεσμός προσκόλλησης σχετίζεται με το ρόλο των συμμετεχόντων (θύτης, αμέτοχος), ε) η μελέτη του ρόλου του φύλου στις μορφές εκφοβισμού για την ομάδα των θυτών, στ) η περιγραφή του προφίλ των θυτών, και τέλος ζ) η εξέταση της σύνδεσης των επιμέρους μορφών εκφοβισμού με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας. Με βάση την υπάρχουσα βιβλιογραφία αναμένεται ότι: α) Οι συχνότερες μορφές εκφοβισμού θα είναι ο λεκτικός και ο εκφοβισμός σχέσεων (Bibou-Nakou et al., 2013· Sarouna, 2008) (Υ1). β) Ως πιο συχνή συμπεριφορά στο λεκτικό εκφοβισμό αναμένεται να είναι τα πειράγματα και οι βρισιές, στον εκφοβισμό σχέσεων, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η διάδοση φημών και στο σωματικό εκφοβισμό οι χειρονομίες και τα χτυπήματα (Bibou-Nakou et al., 2013· Κοκκέβη κ.ά., 2010· Sarouna, 2008) (Υ2). γ) Οι θύτες θα διαφοροποιούνται ως προς τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους από τους αμέτοχους. Συγκεκριμένα, αναμένεται να σημειώσουν υψηλότερη βαθμολογία στη Συναισθηματική Αστάθεια, και χαμηλότερη στους παράγοντες Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα, Ευσυνειδησία, Εξωστρέφεια και Πνευματική Διαθεσιμότητα συγκριτικά με τους αμέτοχους (π.χ. Menesini et al., 2010· Muris et al., 2005· Tani et al., 2003) (Υ3). δ) Ως προς το δεσμό προσκόλλησης, οι θύτες αναμένεται να αναφέρουν ανασφαλή δεσμό (Kokkinos, 2007· 2013), ενώ οι αμέτοχοι ασφαλή (Kokkinos, 2013· Nikiforou et al., 2013) (Υ4). ε) Οι θύτες του σωματικού και λεκτικού εκφοβισμού θα είναι αγόρια, ενώ του εκφοβισμού σχέσεων κορίτσια (Kokkinos & Kipritsi, 2012· Wang et al., 2009) (Υ5) στ) Οι θύτες θα δηλώσουν υψηλή Συναισθηματική Αστάθεια και χαμηλή βαθμολογία στα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (Tani et al., 2003) (Υ6). ζ) Ως προς τις συσχετίσεις μεταξύ των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας και του εκφοβισμού, αναμένονται διαφορές ως προς τη σύνδεση των Πέντε Παραγόντων με τις επιμέρους μορφές εκφοβισμού (Υ7). Ωστόσο, με δεδομένο τα αντικρουόμενα διαθέσιμα ερευνητικά πορίσματα (Barlett & Anderson, 2012· Bollmer et al., 2006· Burton et al., 2007· Jensen-Campbell et al., 2002) δεν μπορούν να διατυπωθούν συγκεκριμένες υποθέσεις αναφορικά με την κατεύθυνση αυτών των σχέσεων.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες και διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 282 μαθητές και μαθήτριες της Ε' και Στ' δημοτικών σχολείων των Περιφερειών Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης και Κεντρικής Μακεδονίας. Το δείγμα ήταν ευκαιριακό. Συμμετείχαν 159 (56,4%) αγόρια, 122 (43,3%) κορίτσια, ενώ ένα άτομο δε σημείωσε το φύλο. Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμαινόταν από 9 έως 14 έτη.

Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, η οποία διήρκεσε 30-35 λεπτά, έγινε ομαδικά στην τάξη στο πλαίσιο μιας διδακτικής περιόδου, ήταν εθελοντική, και πραγματοποιήθηκε κατόπιν ενυπόγραφης συγκατάθεσης των γονέων κατόπιν ενημέρωσής τους για τον σκοπό της έρευνας. Στους συμμετέχοντες, τονίστηκε η ανωνυμία και η εμπιστευτικότητα της διαδικασίας.

Ερευνητικά εργαλεία

Σε κάθε μαθητή χορηγήθηκε ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς, το οποίο απαρτιζόταν από τέσσερα μέρη: α) τα δημογραφικά στοιχεία, β) το ερωτηματολόγιο δεσμού

προσκόλλησης, γ) μία κλίμακα εκφοβισμού, και δ) ένα ερωτηματολόγιο των πέντε παραγόντων της προσωπικότητας.

Κοινωνικο-δημογραφικά στοιχεία. Κάθε μαθητής σημείωσε το φύλο, την ηλικία και την τάξη φοίτησής του.

Δεσμός προσκόλλησης. Το Ερωτηματολόγιο Δεσμού για Παιδιά (Attachment Questionnaire for Children: AQ-C, Kokkinos, 2007; Muris, Mayer, & Meesters, 2000), χρησιμοποιήθηκε για τη μέτρηση των αντιλήψεων των μαθητών για τις στενές τους σχέσεις και αποτελεί προσαρμογή του ερευνητικού εργαλείου των Hazan και Shaver (1987) για τη μέτρηση των τριών βασικών τύπων δεσμού (ασφαλής, αποφυγής και αμφιθυμικός) σε ενήλικες, παιδιά και εφήβους. Βασίζεται στην υπόθεση ότι το είδος δεσμού καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις στοργικές σχέσεις, ενώ μπορεί να προσδιοριστεί από τις αντιλήψεις των παιδιών για αυτές (Kokkinos, 2013). Το ερωτηματολόγιο έχει μεταφραστεί στα ελληνικά (Kokkinos, 2007) και αποτελείται από τρεις σύντομες περιγραφές που αναφέρονται στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους τα παιδιά κάνουν φίλους, ενώ οι συμμετέχοντες καλούνται να επιλέξουν την περιγραφή που τους εκφράζει περισσότερο.

Το ενδιαφέρον της παρούσας έρευνας εστιάστηκε στη διερεύνηση των μορφών του εκφοβισμού ως προς τα δύο είδη δεσμού (ασφαλής και ανασφαλής δεσμός). Συνεπώς, κατά την επεξεργασία των δεδομένων, οι επιλογές δεσμός αποφυγής και αμφιθυμικός δεσμός συγχωνεύτηκαν σε μία (ανασφαλής δεσμός) παρόμοια με την έρευνα του Kokkinos (2013). Αναλυτικότερα, πραγματοποιήθηκε ανακωδικοποίηση των δύο επιλογών (αποφυγής και αμφιθυμικός), έτσι ώστε 1 = *αποφυγής και αμφιλεγόμενος (ανασφαλής) δεσμός* και 0 = *ασφαλής δεσμός*. Οι Muris, Meesters, van Melick, και Zwambag (2001) επιβεβαίωσαν την αξιοπιστία του Ερωτηματολογίου Δεσμού όπως αυτή προέκυψε από τη συσχέτιση του με ένα εκτενέστερο και αρκετά δημοφιλές εργαλείο μέτρησης της ποιότητας δεσμού (Inventory of Parent and Peer Attachment - IPPA, Armsden & Greenberg, 1987). Τα αποτελέσματα κατέδειξαν ότι οι έφηβοι (ηλικίας 12-14), οι οποίοι κατατάσσουν τους εαυτούς τους στα άτομα με ασφαλή δεσμό δήλωσαν υψηλότερα επίπεδα εμπιστοσύνης και χαμηλότερα επίπεδα αποξένωσης, αλλά παρόμοια επίπεδα επικοινωνίας με τους γονείς και τους συνομηλίκους τους σε σχέση με αυτούς που ανέφεραν ανασφαλής δεσμό. Το Ερωτηματολόγιο Δεσμού έχει χρησιμοποιηθεί σε παρόμοιες μελέτες από ερευνητές που υποστηρίζουν την επάρκειά του να διακρίνει τον ασφαλή από τον ανασφαλής δεσμό (Muris et al., 2003; Nishikawa, Hagglof, & Sundbom, 2010).

Εκφοβισμός. Για τη μέτρηση του βαθμού εμπλοκής των μαθητών σε περιστατικά εκφοβισμού χρησιμοποιήθηκαν 34 στοιχεία της Κλίμακας Εκφοβισμού και Θυματοποίησης (ΚΕΚΘΥ) (Kokkinos, Sarroudi, & Baxevanidou, 2010), τα οποία αξιολογούσαν πέντε μορφές εκφοβιστικών συμπεριφορών και συγκεκριμένα: α) τον σωματικό εκφοβισμό (8 στοιχεία), β) τον λεκτικό (9 στοιχεία), γ) τον συμπεριφορικό (5 στοιχεία), δ) τον έμμεσο (6 στοιχεία) και ε) τον άμεσο εκφοβισμό σχέσεων (6 στοιχεία). Η κατανομή των στοιχείων στο ερωτηματολόγιο έγινε με τυχαίο τρόπο. Οι μαθητές κλήθηκαν να απαντήσουν σε μια τριβαθμη κλίμακα τύπου Likert, όπου το 2 = *κάθε μέρα ή τις περισσότερες μέρες*, το 1 = *λίγες μέρες ή μία δύο φορές* και το 0 = *ποτέ* κατά τη διάρκεια της τελευταίας εβδομάδας. Η ΚΕΚΘΥ βασίζεται σε διεθνή και ευρέως γνωστά ερωτηματολόγια μέτρησης του φαινομένου (Crick et al., 2001; Duffy, 2004; Kokkinos, 2007; Olweus, 2001β).

Στην παρούσα έρευνα το σύνολο των στοιχείων και οι επιμέρους κλίμακες εμφάνισαν υψηλό δείκτη εσωτερικής συνοχής Cronbach's alpha (σύνολο: 0,93, σωματικός: 0,81, λεκτικός: 0,79, συμπεριφορικός: 0,76, έμμεσος σχέσεων: 0,82), εκτός από τον άμεσο εκφοβισμό σχέσεων (0,69), ενώ οι διερευνητικές παραγοντικές αναλύσεις που διενεργήθηκαν για τον έλεγχο της εννοιολογικής κατασκευής της κλίμακας επιβεβαίωσαν την αρχική δομή της και συνεπώς οι περαιτέρω αναλύσεις πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση των *a priori* διαστάσεων της ΚΕΚΘΥ.

Προσωπικότητα. Για την αξιολόγηση των Πέντε Παραγόντων της προσωπικότητας χρησιμοποιήθηκε το Ερωτηματολόγιο των Μεγάλων Πέντε για Παιδιά (*Big Five Questionnaire for Children*, BFQ-C, Barbaranelli et al., 2003· Kokkinos & Markos, 2014), το οποίο αποτελείται από 65 δηλώσεις που αφορούν συνήθειες και συμπεριφορές που ενδεχομένως χαρακτηρίζουν τα άτομα. Ανά δεκατρείς οι προτάσεις ομαδοποιούνται και αξιολογούν μία από τις πέντε διαστάσεις της προσωπικότητας, σύμφωνα με το μοντέλο των Μεγάλων Πέντε Παραγόντων και συγκεκριμένα την *Ενέργεια/Εξωστρέφεια*, την *Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα*, την *Ευσυνειδησία*, τη *Συναισθηματική Αστάθεια* και την *Πνευματική Διαθεσιμότητα*. Οι απαντήσεις δίνονταν σε μία κλίμακα πέντε διαβαθμίσεων, (1 = *ισχύει ελάχιστες φορές ή σχεδόν ποτέ* έως το 5 = *ισχύει τις περισσότερες φορές ή σχεδόν πάντα*). Για τον υπολογισμό της τιμής του καθενός από τους πέντε παράγοντες υπολογίστηκε ο μέσος όρος των επιμέρους δηλώσεων.

Το BFQ-C είναι ένα σχετικά πρόσφατο εργαλείο για τη μέτρηση των Πέντε Παραγόντων σε παιδιά ηλικίας 8 ετών και έχει χρησιμοποιηθεί σε δείγματα στην Ιταλία και την Ολλανδία (Barbaranelli et al., 2003· Muris et al., 2005). Η αξιοπιστία και εγκυρότητα εννοιολογικής κατασκευής της κλίμακας έχουν επιβεβαιωθεί σε προηγούμενες έρευνες (Barbaranelli et al., 2003· Muris et al., 2005), ενώ στην Ελλάδα έχουν μελετηθεί σε δείγμα 1103 προεφήβων (Kokkinos & Markos, 2014) και έχουν επιβεβαιώσει την αρχική δομή του ερωτηματολογίου. Στην παρούσα έρευνα οι επιμέρους διαστάσεις της κλίμακας παρουσίασαν επαρκείς δείκτες εσωτερικής συνέπειας Cronbach's alpha (Εξωστρέφεια: 0,72, Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα: 0,81, Ευσυνειδησία: 0,76, Συναισθηματική Αστάθεια: 0,80, Πνευματική Διαθεσιμότητα: 0,74).

Σχεδιασμός των αναλύσεων

Για τη διερεύνηση της επίδρασης του ρόλου συμμετοχής, του φύλου και του δεσμού προσκόλλησης στις υπό μελέτη μεταβλητές διενεργήθηκε μια σειρά από αναλύσεις διακόμανσης μονής κατεύθυνσης (One-way ANOVA). Πριν τη διενέργεια των αναλύσεων πραγματοποιήθηκε έλεγχος Levene, για την εξακρίβωση της ομοιογένειας των διακυμάνσεων ($p > 0,05$) (Howitt & Cramer, 2010). Όπου ο έλεγχος του Levene βρέθηκε στατιστικά σημαντικός ($p < 0,05$), πραγματοποιήθηκαν εναλλακτικά μη παραμετρικοί στατιστικοί έλεγχοι U των Mann-Whitney για δύο ομάδες. Η επίδραση του δεσμού προσκόλλησης των μαθητών στον ρόλο συμμετοχής τους στα περιστατικά εξετάστηκε με τον στατιστικό έλεγχο ανεξαρτησίας χ^2 (Chi-Square). Σημειώνεται πως οι αναλύσεις που αφορούν στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και τον δεσμό προσκόλλησης πραγματοποιήθηκαν ξεχωριστά για την κάθε ομάδα συμμετεχόντων (θύτες, αμέτοχοι). Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο IBM SPSS 19.

Αποτελέσματα

Κατηγοριοποίηση των συμμετεχόντων

Προκειμένου να διερευνηθούν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και το είδος δεσμού προσκόλλησης σε μαθητές που εμπλέκονται σε περιστατικά εκφοβισμού ως θύτες, το δείγμα ομαδοποιήθηκε σε δύο κατηγορίες: α) θύτες, και β) αμέτοχοι. Επειδή το ενδιαφέρον της παρούσας έρευνας εστιάστηκε στις ομάδες που σημείωσαν υψηλές βαθμολογίες στον εκφοβισμό, η ομαδοποίηση πραγματοποιήθηκε με βάση τη βαθμολογία των συμμετεχόντων στην κλίμακα του εκφοβισμού και ειδικότερα τις τιμές των άνω και κάτω τεταρτημορίων της συγκεκριμένης κατανομής, έτσι ώστε το πρώτο και το τελευταίο σκέλος της (περίπου το 25%) να περιλαμβάνει τις υψηλότερες και χαμηλότερες τιμές αντίστοιχα. Συνεπώς, οι μαθητές των οποίων η βαθμολογία ενέπιπε στο άνω τεταρτημόριο θεωρήθηκαν *θύτες*, ενώ όσοι είχαν

βαθμολογία η οποία ενέπιπτε στο κάτω τεταρτημόριο χαρακτηρίστηκαν ως *αμέτοχοι*. Η εν λόγω κατανομή επλήχθη διότι κρίθηκε ως αυστηρότερη σε σύγκριση με αυτές που χρησιμοποιούν τη διάμεσο ή τον μέσο όρο. Από την άλλη, η κατηγοριοποίηση των συμμετεχόντων με κριτήριο τις τιμές που εμπίπτουν στο ανώτερο και στο κατώτερο 10% της κατανομής θεωρήθηκε ιδιαίτερα αυστηρή. Με βάση την παραπάνω κατανομή, το 25,9% του δείγματος (73 μαθητές: 55 αγόρια, 18 κορίτσια) χαρακτηρίστηκαν ως θύτες, ενώ οι υπόλοιποι 208 μαθητές (74,1%) θεωρήθηκαν ως αμέτοχοι. Επιπλέον, ως προς το δεσμό προσκόλλησης, 223 μαθητές (79,1%) δήλωσαν ασφαλή δεσμό, 54 (19,1%) ανασφαλή. Συγκεκριμένα 6,7% (19 μαθητές) δήλωσαν δεσμό αποφυγής και 12,4% (35 μαθητές) ανέφεραν δεσμό αμφιθυμίας, ενώ 5 συμμετέχοντες (1,8%) δεν δήλωσαν το είδος δεσμού.

Συχνότητα συμπεριφορών εκφοβισμού

Οι 34 διαφορετικές δηλώσεις ομαδοποιούνται και συνιστούν τις πέντε διακριτές μορφές εκφοβισμού. Με βάση την κατάταξη των μέσο όρο των πέντε μορφών εκφοβισμού, ο *άμεσος εκφοβισμός σχέσεων* ($M=0,35$, $SD=0,35$) σημείωσε τον υψηλότερο M και ακολούθησαν ο *φυσικός* και ο *λεκτικός εκφοβισμός* ($M=0,24$, $SD=0,35$ και $M=0,23$, $SD=0,32$ αντίστοιχα). Απεναντίας, ο *έμμεσος εκφοβισμός σχέσεων* και ο *συμπεριφορικός εκφοβισμός* ($M=0,19$, $SD=0,37$ και $M=0,13$, $SD=0,32$ αντίστοιχα) σημείωσαν τους χαμηλότερους μέσους όρους. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι M ήταν εξαιρετικά χαμηλοί (λιγότερο από 1=λίγες ή μία δύο φορές) γεγονός που δείχνει ότι το φαινόμενο δεν εκδηλώνεται συχνά.

Η συχνότητα συμπεριφορών των πέντε διακριτών μορφών εκφοβισμού παρατίθεται στον Πίνακα 1. Αναφορικά με τις συμπεριφορές *λεκτικού εκφοβισμού*, οι αναλύσεις έδειξαν ότι το να «*πει σε κάποιον ότι δε θέλει να καθίσει μαζί του στο θρανίο*» σημείωσε τον υψηλότερο M ($M=0,57$, $SD=0,71$), με το 43,6% του δείγματος (123 συμμετέχοντες) να δηλώνει τη συγκεκριμένη συμπεριφορά. Αντίθετα, «*η απειλή ότι δε θα έχει κάποιον φίλο, αν δεν κάνει το δικό του/της*» ήταν η λιγότερο συχνά αναφερόμενη συμπεριφορά ($M=0,10$, $SD=0,37$), την οποία δήλωσε μόνο το 7,8% του δείγματος (22 συμμετέχοντες).

Ως προς τις συμπεριφορές του *σωματικού εκφοβισμού*, η πιο συχνά αναφερόμενη ήταν το «*να χτυπήσει ή να κλοτσήσει κάποιον*» ($M=0,36$, $SD=0,57$), που δηλώθηκε από το 29,8% του δείγματος (84 συμμετέχοντες). Από την άλλη, το χαμηλότερο M σημείωσε «*το κλείδωμα κάποιου μέσα στην τάξη ή στις τουαλέτες*» ($M=0,13$, $SD=0,42$). Σημειώνεται πως η εν λόγω συμπεριφορά δηλώθηκε από το 9,2% του δείγματος (26 συμμετέχοντες).

Όσον αφορά στον *άμεσο εκφοβισμό σχέσεων* η συμπεριφορά «*Ενώ μιλούσα με άλλα παιδιά, δέκοφα, όταν πλησίασε κοντά μου*» ($M=0,44$, $SD=0,59$) αναφέρθηκε πιο συχνά από το 37,6% του δείγματος (106 συμμετέχοντες). Απεναντίας, η συμπεριφορά «*Δεν τον/την προσκάλεσα στο πάρτι γενεθλίων μου, ενώ προσκάλεσα όλους τους υπόλοιπους συμμαθητές μου*» σημείωσε τον χαμηλότερο μέσο όρο και δηλώθηκε από το 15,6% του δείγματος (44 συμμετέχοντες).

Ως προς τον *έμμεσο εκφοβισμό σχέσεων*, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι «*το να πει στους συμμαθητές να μην παίξουν κάποιον*» ($M=0,24$, $SD=0,52$) εμφάνισε τον υψηλότερο μέσο όρο. Η συγκεκριμένη συμπεριφορά δηλώθηκε από το 19,5% του δείγματος (55 συμμετέχοντες). Από την άλλη, «*η προσπάθεια να χαλάσει τη φιλία κάποιου με άλλον/η συμμαθητή/τρια*» ($M=0,16$, $SD=0,46$) σημείωσε το χαμηλότερο μέσο όρο, την οποία δήλωσε το 12,4% του δείγματος (35 συμμετέχοντες).

Τέλος, μεγαλύτερο μέσο όρο από τις συμπεριφορές *συμπεριφορικού εκφοβισμού* σημείωσε «*ο εξαναγκασμός κάποιου να δώσει κάτι από την κασετίνα του/της*» ($M=0,23$, $SD=0,96$), που αναφέρθηκε από το 17% του δείγματος (48 συμμετέχοντες). Αντίθετα, το χαμηλότερο μέσο όρο σημείωσε «*ο εξαναγκασμός να δώσει αυτό που έτρωγε*» ($M=0,07$, $SD=0,32$) που δηλώθηκε από το 5,3% του δείγματος (15 συμμετέχοντες).

Πίνακας 1 Δηλώσεις επιμέρους συμπεριφορών εκφοβισμού

Στοιχείο	0 (ποτέ)	1 (Λίγες μέρες ή 1-2 φορές)	2 (Κάθε μέρα ή τις περισσότερες μέρες)
	f (%)	f (%)	f (%)
Λεκτικός Εκφοβισμός			
10. Τον/της είπα ότι δε θέλω να καθίσω μαζί του/της στο θρανίο	159 (56,4%)	86 (30,5%)	37 (13,1%)
21. Τον/την κορόιδεσα εξαιτίας του τρόπου ομιλίας του/της	193 (68,4%)	68 (24,1%)	13 (4,6%)
12. Τον/την αποκάλεσα με άσχημα λόγια εξαιτίας της εμφάνισής του/της	227 (80,5%)	36 (12,8%)	15 (5,3%)
1. Τον/την αποκάλεσα με άσχημα λόγια εξαιτίας της καταγωγής του/της	224 (79,4%)	43 (15,2%)	9 (3,2%)
24. Τον/την αποκάλεσα με άσχημα λόγια, επειδή δεν τα πάει καλά με τα μαθήματα	238 (84,4%)	29 (10,3%)	13 (4,6%)
4. Τον/την αποκάλεσα με άσχημα λόγια, επειδή είναι καλός/ή μαθητής/τρια	242 (85,8%)	22 (7,8%)	13 (4,6%)
16. Τον/την απείλησα	252 (89,4%)	16 (5,7%)	10 (3,5%)
26. Αποκάλεσα με άσχημα λόγια την οικογένειά του/της	255 (90,4%)	12 (4,3%)	10 (3,5%)
33. Τον/την απείλησα ότι δε θα τον/την έχω φίλο/η, αν δεν κάνει το δικό μου	258 (91,5%)	16 (5,7%)	6 (2,1%)
Σωματικός Εκφοβισμός			
2. Τον/την χτύπησα ή τον/την κλότσησα	189 (67%)	71 (25,2%)	13 (4,6%)
27. Τον/της έβαλα τρικλοποδιά επίτηδες	215 (76,2%)	44 (15,6%)	16 (5,7%)
13. Τον/την έσπρωξα ή τον/την έριξα κάτω	216 (76,6%)	51 (18,1%)	12 (4,3%)
7. Τον/της έκανα άσχημες χειρονομίες	220 (78%)	51 (18,1%)	10 (3,5%)
9. Προσπάθησα να τον/την τραυματίσω πετώντας αντικείμενα επάνω του/της	243 (86,2%)	16 (5,7%)	21 (7,4%)
5. Τον/την γρατσούνισα ή τον/την τοίμησα χωρίς λόγο	235 (83,3%)	31 (11%)	11 (3,9%)
29. Τον/της τράβηξα τα μαλλιά επίτηδες	235 (83,3%)	35 (12,4%)	9 (3,2%)
15. Τον/την κλειδώσα μέσα στην τάξη ή στις τουαλέτες	246 (87,2%)	17 (6%)	9 (3,2%)
Άμεσος Εκφοβισμός Σχέσεων			
20. Ενώ μιλούσα με άλλα παιδιά, διέκοψα, όταν πλησίασε κοντά μου	167 (59,2%)	92 (32,6%)	14 (5%)
11. Έκανα ότι δεν τον/την είδα ή ότι δεν τον/την άκουσα, όταν πλησίασε κοντά μου	179 (63,5%)	86 (30,5%)	16 (5,7%)
8. Δεν του/της μιλούσα επίτηδες	189 (67%)	69 (24,5%)	19 (6,7%)
3. Δεν έπαιξα μαζί του/της επίτηδες	199 (70,6%)	55 (19,5%)	17 (6%)
6. Δεν του/της έκανα παρέα επίτηδες	218 (77,3%)	46 (16,3%)	16 (5,7%)
17. Δεν τον/την προσκάλεσα στο πάρτι των γενεθλίων μου, ενώ προσκάλεσα όλους τους υπόλοιπους συμμαθητές μου	233 (82,6%)	30 (10,6%)	14 (5%)
Έμμεσος Εκφοβισμός Σχέσεων			
31. Είπα στους συμμαθητές μου: «Αυτόν/ αυτή δε θα τον/την παίξουμε»	225 (79,8%)	44 (15,6%)	11 (3,9%)
28. Είπα στους συμμαθητές μου να μην τον/την έχουν φίλο/η πα ή να μην τον/την κάνουν παρέα	238 (84,4%)	31 (11%)	9 (3,2%)
19. Διέδωσα φήμες γι' αυτόν/αυτήν που δεν ισχύουν	232 (82,3%)	29 (10,3%)	9 (3,2%)
22. Είπα ψέματα γι' αυτόν/αυτήν στους συμμαθητές μου	240 (85,1%)	29 (10,3%)	9 (3,2%)
14. Έστειλα σημειώματα με άσχημο περιεχόμενο στους συμμαθητές μου, με σκοπό να τους κάνω να τον/την αντιπαθήσουν	248 (87,9%)	14 (5%)	16 (5,7%)
25. Προσπάθησα να χαλάσω τη φιλία του/ της με άλλον/η συμμαθητή/τρια του/της	243 (86,2%)	25 (8,9%)	10 (3,5%)
Συμπεριφορικός Εκφοβισμός			
23. Τον/την εξανάγκασα να μου δώσει κάτι από την κασετίνα του/της (π.χ. μολύβι ή σβηστήρι)	234 (83%)	30 (10,6%)	18 (6,4%)
34. Τον/της πήρα κάτι από την τσάντα του/της και το έκρουσα	252 (89,4%)	20 (7,1%)	8 (2,8%)
30. Τον/της έκλεψα χρήματα ή άλλα προσωπικά αντικείμενα	260 (92,2%)	10 (3,5%)	7 (2,5%)
18. Τον/της έσκισα επίτηδες το τετράδιο ή το βιβλίο του/της	254 (90,1%)	10 (3,5%)	6 (2,1%)
32. Τον/την εξανάγκασα να μου δώσει αυτό που έτρωγε (π.χ. σάντουιτς, τυρόπιτα)	265 (94%)	10 (3,5%)	5 (1,8%)

Ρόλος συμμετοχής, προσωπικότητα και δεσμός προσκόλλησης

Ο ρόλος συμμετοχής στον εκφοβισμό βρέθηκε να διαφοροποιεί στατιστικά σημαντικά τις διαμέσους των βαθμολογιών των συμμετεχόντων στις θετικές διαστάσεις της προσωπικότητας *Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα* [$U(N=282) = -3,59, p < 0,01$] και *Ευσυνειδησία*

[$U(N=282) = -4,29, p \leq 0,01$] με τους αμέτοχους να δηλώνουν πιο συχνά τα παραπάνω χαρακτηριστικά συγκριτικά με τους θύτες. Αντίθετα, στην περίπτωση της *Συναισθηματικής Αστάθειας* [$U(N=282) = -6,31, p \leq 0,01$], οι θύτες ήταν πιθανότερο να δηλώσουν αυτό το χαρακτηριστικό σε σχέση με τους αμέτοχους.

Αναφορικά με την κατανομή θυτών/αμέτοχων ως προς τον δεσμό προσκόλλησης προέκυψε στατιστικά σημαντική διαφορά [$\chi^2(1, 277) = 5,80, p \leq 0,05$]. Συγκεκριμένα, το 70,8% των θυτών και το 83,9% των αμέτοχων ανέφεραν ασφαλή δεσμό.

Θύτες

Διαφορές ως προς το φύλο

Ως προς το φύλο προέκυψαν διαφυλικές διαφορές για τους θύτες ως προς τον συνολικό [$U(N=73) = -2,93, p \leq 0,01$], τον λεκτικό [$F(1, 73) = 4,00, p \leq 0,05$], τον σωματικό [$U(N=73) = -3,04, p \leq 0,01$] και τον έμμεσο εκφοβισμό σχέσεων [$U(N=73) = -3,03, p \leq 0,01$], με αυτές τις μορφές εκφοβισμού να είναι πιο πιθανό να αναφέρονται από τα αγόρια συγκριτικά με τα κορίτσια. Αντίθετα, το φύλο δε βρέθηκε να διαφοροποιεί τις υπόλοιπες διαστάσεις του εκφοβισμού και συγκεκριμένα του άμεσου εκφοβισμού σχέσεων και του συμπεριφορικού εκφοβισμού, καθώς και τις διαστάσεις της προσωπικότητας.

Προφίλ των θυτών

Ως προς το δεσμό προσκόλλησης, προέκυψε πως οι θύτες είχαν μεγαλύτερη πιθανότητα να δηλώσουν ασφαλή δεσμό (70,8%) παρά ανασφαλή (29,2%). Επιπλέον, οι θύτες σημείωσαν υψηλές βαθμολογίες στους 4 από τους 5 παράγοντες της προσωπικότητας *Ενέργεια/Εξωστρέφεια, Πνευματική Διαθεσιμότητα, Ευσυνειδησία και Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα* ($M = 3,78, 3,77, 3,74$ και $3,67$ αντίστοιχα), ενώ χαμηλότερος ήταν ο μέσο όρος των βαθμολογιών των θυτών στη διάσταση της *Συναισθηματικής Αστάθειας* ($M = 3,03$).

Θύτες με ασφαλή δεσμό

Όπως προέκυψε από τις προηγούμενες αναλύσεις, το μεγαλύτερο ποσοστό των θυτών ανέφερε ασφαλή δεσμό, εύρημα το οποίο δεν ήταν αναμενόμενο με βάση τη διαθέσιμη βιβλιογραφία (π.χ., Kokkinos, 2013). Επομένως, διενεργήθηκαν περαιτέρω στατιστικές αναλύσεις προκειμένου να διερευνηθεί περαιτέρω το εν λόγω εύρημα. Αναφορικά με το φύλο, 41 (80,4%) από τους θύτες που δήλωσαν ασφαλή δεσμό ήταν αγόρια, ενώ τα υπόλοιπα 10 υποκείμενα (19,6%) ήταν κορίτσια. Ωστόσο, οι αναλύσεις μονής διακόμενης δεν ανέδειξαν στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα για διαφοροποιήσεις στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας αυτής της ομάδας συμμετεχόντων ως προς το φύλο.

Αμέτοχοι

Χαρακτηριστικά αμέτοχων

Ως προς τον δεσμό προσκόλλησης, προέκυψε πως οι αμέτοχοι είχαν μεγαλύτερη πιθανότητα να δηλώσουν ασφαλή δεσμό (82,3%, 172 άτομα) παρά ανασφαλή (15,8%, 33 άτομα) και 1,9% των συμμετεχόντων δεν ανέφερε δεσμό. Αναφορικά με το φύλο, οι αμέτοχοι ήταν ισομερώς κατανομημένοι (104 αγόρια, 104 κορίτσια), ενώ 1 αμέτοχος (0,5%) δεν ανέφερε φύλο.

Αμέτοχοι με ανασφαλή δεσμό

Για την εξακρίβωση των χαρακτηριστικών των αμέτοχων που δήλωσαν ανασφαλή δεσμό διενεργήθηκαν επιπλέον στατιστικές αναλύσεις. Ως προς το φύλο, το 57,6% των συμμετεχόντων σε αυτήν την ομάδα ήταν κορίτσια. Επιπλέον, η πραγματοποίηση μη παραμετρικών στατιστικών τεστ U των Mann-Whitney κατέδειξε διαφυλικές διαφορές ως προς τους 5 παράγοντες της προσωπικότητας με τα κορίτσια να είναι πιο πιθανό να δηλώσουν *Συναισθηματική Αστάθεια* [$U(N=33) = -2,21, p \leq 0,05$], αλλά και *Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα*

[$U(N=33)=-2,19, p\leq 0,05$] σε σχέση με τα αγόρια. Αναφορικά με τους μέσο όρο που σημείωσαν οι αμέτοχοι με ανασφαλή δεσμό στις διαστάσεις της προσωπικότητας, προέκυψε υψηλότερος για την *Ευσυνειδησία*, και ακολουθούσαν αυτοί της *Πνευματικής Διαθεσιμότητας*, της *Καλής Προαίρεσης/Συνεργατικότητας* και της *Ενέργειας/Εξωστρέφειας* (3,90, 3,71, 3,63, και 3,49 αντίστοιχα). Χαμηλότερο μέσο όρο σημείωσε η συγκεκριμένη ομάδα των μαθητών στη *Συναισθηματική Αστάθεια* (2,60).

Συσχετίσεις

Για τη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στις μεταβλητές υπολογίστηκε ο δείκτης συνάφειας Pearson r . Οι διμεταβλητές συσχετίσεις υπολογίστηκαν για τις επιμέρους διαστάσεις του εκφοβισμού και τους Παράγοντες της Προσωπικότητας (Πίνακας 2). Αναλυτικότερα, ο λεκτικός εκφοβισμός εμφάνισε αρνητική και στατιστικά σημαντική συνάφεια με τις διαστάσεις της *Καλής Προαίρεσης/Συνεργατικότητας* και της *Ευσυνειδησίας* ($r=-0,15, p\leq 0,05$ και $r=0,21, p\leq 0,01$ αντίστοιχα) και θετική στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τη *Συναισθηματική Αστάθεια* ($r=0,28, p\leq 0,01$). Καμία στατιστικά σημαντική συσχέτιση δε διαπιστώθηκε ως προς τις διαστάσεις της *Πνευματικής Διαθεσιμότητας* και της *Εξωστρέφειας*. Αρνητική και στατιστικά σημαντική συνάφεια προέκυψε ανάμεσα στον *σωματικό εκφοβισμό* και τις διαστάσεις της *Καλής Προαίρεσης/Συνεργατικότητας* ($r=-0,20, p\leq 0,01$), της *Ευσυνειδησίας* ($r=-0,26, p\leq 0,01$) και της *Πνευματικής Διαθεσιμότητας* ($r=-0,14, p\leq 0,05$). Αντίθετα, σημειώθηκε αρνητική και στατιστικά σημαντική συνάφεια σε επίπεδο $p\leq 0,01$ με τη *Συναισθηματική Αστάθεια* ($r=-0,28$), ενώ καμία στατιστικά σημαντική συνάφεια δεν παρατηρήθηκε με την *Εξωστρέφεια*. Ως προς τον άμεσο εκφοβισμό παρατηρήθηκε αρνητική και στατιστικά σημαντική συσχέτιση με την *Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα* ($r=-0,16, p\leq 0,01$), την *Ευσυνειδησία* ($r=-0,25, p\leq 0,01$) και την *Πνευματική Διαθεσιμότητα* ($r=-0,14, p\leq 0,05$), θετική σημαντική συσχέτιση με τη *Συναισθηματική Αστάθεια* ($r=0,32, p\leq 0,01$), αλλά καμία στατιστικά σημαντική συνάφεια με την *Εξωστρέφεια*. Ο έμμεσος εκφοβισμός σχέσεων παρουσίασε σημαντική αρνητική συνάφεια σε επίπεδο $p\leq 0,01$ μόνο με τις διαστάσεις *Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα* και *Ευσυνειδησία* ($r=-0,18$ και $r=-0,20$ αντίστοιχα, $p\leq 0,01$), θετική στατιστικά σημαντική συνάφεια βρέθηκε με τη διάσταση της *Συναισθηματικής Αστάθειας* ($r=0,28, p\leq 0,01$), ενώ καμία στατιστικά σημαντική συσχέτιση δεν προέκυψε με την *Πνευματική Διαθεσιμότητα* και την *Εξωστρέφεια*. Η μορφή του *συμπεριφορικού εκφοβισμού* εμφάνισε στατιστικά σημαντική συνάφεια μόνο με τη διάσταση της *Συναισθηματικής Αστάθειας* ($r=0,15, p\leq 0,05$), αλλά όχι με τις υπόλοιπες διαστάσεις της προσωπικότητας. Τέλος, ο *συνολικός εκφοβισμός* παρουσίασε αρνητική και στατιστικά σημαντική συνάφεια σε επίπεδο $p\leq 0,01$ με τις διαστάσεις της *Καλής Προαίρεσης/Συνεργατικότητας* και *Ευσυνειδησίας* ($r=-0,18$ και $r=-0,24$ αντίστοιχα, $p\leq 0,01$), θετική και στατιστικά σημαντική με τη *Συναισθηματική Αστάθεια* ($r=0,30, p\leq 0,01$), και καμία στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τις διαστάσεις της *Εξωστρέφειας* και της *Πνευματικής Διαθεσιμότητας*.

Επιπλέον, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι τρόποι εκφοβισμού που αναφέρθηκαν πιο συχνά από τους προεφηβους μαθητές είναι κατά φθίνουσα σειρά ο άμεσος εκφοβισμός σχέσεων, ο φυσικός και ο λεκτικός εκφοβισμός, ο έμμεσος εκφοβισμός σχέσεων και τέλος ο συμπεριφορικός εκφοβισμός, επιβεβαιώνοντας μερικώς την Υ1. Τα ευρήματα αυτά έρχονται εν μέρει σε αντίθεση με αποτελέσματα προηγούμενων ελληνικών ερευνών σε παιδιά και εφήβους, τα οποία έδειξαν ως πιο συχνή τη λεκτική επιθετικότητα και κατόπιν την επιθετικότητα σχέσεων (Bibou-Nakou et al., 2013· Κοκκέβη κ.ά., 2010· Σακκά & Μάρκος, 2013· Σαρούνα, 2008). Ωστόσο, επιβεβαιώνουν πορίσματα άλλων ερευνών που υποστηρίζουν τον εκφοβισμό σχέσεων ως την πιο συχνά αναφερόμενη μορφή εκφοβισμού

Πίνακας 2 Διμεταβλητές συσχετίσεις ανάμεσα στις μορφές εκφοβισμού και τους μεγάλους πέντε παράγοντες της προσωπικότητας

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. ΛΕ										
2. ΦΕ	0,80**									
3. ΑΕΣ	0,63**	0,59**								
4. ΕΕΣ	0,77**	0,71**	0,61**							
5. ΣΕ	0,72**	0,66**	0,54**	0,72**						
6. Ε	0,91**	0,87**	0,79**	0,89**	0,84**					
7. Ε/Ε	0,07	0,02	0,05	0,02	0,04	0,05				
8. ΚΠ/Σ	-0,15*	-0,20**	-0,16**	-0,18**	-0,07	-0,18**	0,51**			
9. ΕΥΣ	-0,21**	-0,26**	-0,25**	-0,20**	-0,09	-0,24**	0,34**	0,59**		
10. ΣΑ	0,28**	0,28**	0,32**	0,28**	0,15*	0,30**	0,17**	-0,06	-0,18**	
11. ΠΔ	-0,07	-0,14*	-0,14*	-0,10	-0,00	-0,11	0,53**	0,56**	0,62**	-0,07

Σημείωση: ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

1. ΛΕ = Λεκτικός Εκφοβισμός	7. Ε/Ε = Ενέργεια/Εξωστρέφεια
2. ΦΕ = Φυσικός Εκφοβισμός	8. ΚΠ/Σ = Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα
3. ΑΕΣ = Άμεσος Εκφοβισμός Σχέσεων	9. ΕΥΣ = Ευσυνειδησία
4. ΕΕΣ = Έμμεσος Εκφοβισμός Σχέσεων	10. ΣΑ = Συναισθηματική Αστάθεια
5. ΣΕ = Συμπεριφορικός Εκφοβισμός	11. ΠΔ = Πνευματική Διαθεσιμότητα
6. Ε = Εκφοβισμός	

από μαθητές προεφηβικής ηλικίας (Owens, Daly, & Slee 2005). Από την άλλη, το υψηλό ποσοστό σωματικού εκφοβισμού συνυφάνεται με την άποψη ότι ο εκφοβισμός συνδέεται με κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, καθώς ελληνικές και διεθνείς έρευνες κάνουν λόγο για επιθετικές συμπεριφορές που, αν και σε άλλες κουλτούρες μπορεί να θεωρούνται προβληματικές, χαρακτηρίζονται ως αποδεκτές στην ελληνική (Savina, Coulacoglou, Sanyal, & Zhang, 2011). Ενδεικτική είναι η μελέτη των Whitney και Smith (1993), όπου υποστηρίζεται πως ο σωματικός εκφοβισμός είναι πιο συχνός σε παιδιά πρωτοβάθμιας παρά δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Ως προς τη συχνότητα εμφάνισης των επιμέρους συμπεριφορών που εκδηλώνονται σε κάθε μία από τις πέντε μορφές εκφοβισμού, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας διέψευσαν την αντίστοιχη υπόθεση (Υ2). Συγκεκριμένα, κατέδειξαν πως για τον λεκτικό εκφοβισμό η συχνότερα αναφερόμενη συμπεριφορά ήταν το να «παι σε κάποιον ότι δε θέλει να καθίσει μαζί του στο θρανίο», το περιεχόμενο της οποίας φαίνεται να παραπέμπει σε δήλωση κοινωνικού αποκλεισμού που θα μπορούσε να εμπίπτει στον εκφοβισμό σχέσεων. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με ερευνητικά πορίσματα που υποστηρίζουν τα λεκτικά πειράγματα και τις βρισιές ως τις συχνότερες συμπεριφορές λεκτικού εκφοβισμού (Κοκκέβη κ.α., 2010). Ενδεχομένως, η δήλωση αυτή να μην έγινε αντιληπτή από το δείγμα ως συμπεριφορά λεκτικού εκφοβισμού, αλλά κοινωνικού αποκλεισμού, που, όπως επιβεβαιώνεται από προηγούμενες έρευνες, αποτελεί το συχνότερο τρόπο εκφοβισμού σε μαθητές προεφηβικής ηλικίας (Sapouna, 2008). Επιπλέον, αναφορικά με την εγκυρότητα προσώπου της συγκεκριμένης κλίμακας διαφαίνεται πως, παρόλο που σύμφωνα με τους κατασκευαστές της η συγκεκριμένη δήλωση εντάσσεται στο λεκτικό εκφοβισμό, οι συμμετέχοντες είναι πιθανό να την αντιλήφθηκαν με διαφορετικό τρόπο. Ωστόσο, αξιοσημείωτο είναι πως οι διερευνητικές παραγοντικές αναλύσεις που διενεργήθηκαν δεν απέκλεισαν την εν λόγω δήλωση από τον παράγοντα του λεκτικού εκφοβισμού, γεγονός που πιθανόν σημαίνει πως οι μαθητές αντιλήφθηκαν τη συγκεκριμένη δήλωση ως κοινωνικό εκφοβισμό μέσω όμως λεκτικού πειράγματος. Αναφορικά με το σωματικό εκφοβισμό, η συχνότερη συμπεριφορά ήταν τα χτυπήματα και οι κλοτσιές, όπως επιβεβαιώνεται και από τη σχετική βιβλιογραφία (Bibou-Nakou et al., 2013). Τέλος, ως προς τον εκφοβισμό σχέσεων,

οι συμμετέχοντες δήλωσαν πιο συχνά συμπεριφορές κοινωνικού αποκλεισμού επιβεβαιώνοντας τα αντίστοιχα βιβλιογραφικά δεδομένα (Sarouna, 2008).

Σχετικά με τις διαφορές των συμμετεχόντων ως προς τις διαστάσεις της προσωπικότητας αναμενόταν ότι οι θύτες θα εμφανίζουν υψηλότερη βαθμολογία στη Συναισθηματική Αστάθεια και χαμηλότερη στις υπόλοιπες διαστάσεις της προσωπικότητας συγκριτικά με τους αμέτοχους (Υ3). Η παραπάνω υπόθεση επαληθεύτηκε μερικώς, καθώς οι θύτες δήλωσαν συχνότερα Συναισθηματική Αστάθεια συγκριτικά με τους αμέτοχους. Από την άλλη, τα αμέτοχα παιδιά σημείωσαν υψηλότερη βαθμολογία στις διαστάσεις της Καλής Προαίρεσης/Συνεργατικότητας και της Ευσυνειδησίας σε σχέση με τους θύτες. Σε συνέπεια με τα παραπάνω ευρήματα βρίσκονται πορίσματα προηγούμενων ερευνών τα οποία έχουν δείξει ότι τα άτομα με χαμηλή βαθμολογία στα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και υψηλή στη Συναισθηματική Αστάθεια εμφανίζουν περισσότερα προβλήματα συμπεριφοράς όπως η επιθετικότητα και η έναρξη καυγάδων (Ehrler et al., 1999). Επιβεβαιωτικά είναι και τα ευρήματα σε δείγμα μαθητών προεφηβικής ηλικίας που τονίζουν ότι οι προέφηβοι με υψηλή βαθμολογία στην Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα τείνουν να συμπεριφέρονται με ευσπλαχνία και εμπιστοσύνη, ενώ παράλληλα διατηρούν καλές διαπροσωπικές σχέσεις και αποφεύγουν περιστατικά εκφοβισμού (Jensen-Campbell et al., 2002). Επιπλέον, τα διαθέσιμα ευρήματα αναφέρουν πως οι θύτες εκφοβισμού εμφανίζουν λιγότερη συνεργατικότητα και θετική κοινωνική συμπεριφορά συγκριτικά με τους αμέτοχους (Veenstra et al., 2005).

Η τέταρτη υπόθεση (Υ4) της έρευνας που αφορούσε στο είδος δεσμού των θυτών και των αμέτοχων επιβεβαιώθηκε εν μέρει από τα ευρήματα της παρούσας μελέτης. Συγκεκριμένα, τα αποτελέσματα των στατιστικών αναλύσεων έδειξαν ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των θυτών ανέφεραν ασφαλή δεσμό, εύρημα το οποίο δε φαίνεται να τεκμηριώνεται από τη βιβλιογραφία (Kokkinos, 2013). Ενδεχομένως, οφείλεται στο γεγονός ότι οι θύτες, όπως υποστηρίζεται από τα πορίσματα σχετικών ερευνών, συχνά αναφέρουν χαρακτηριστικά που φανερώνουν υγιή κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη, όπως κοινωνική δραστηριότητα, και εξωστρέφεια (π.χ. Tani et al., 2003; Salmivalli, Kaukiainen, & Lagerspetz, 2000). Επιπλέον, το στοιχείο που μετρά τον ασφαλή δεσμό στο ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα, περιγράφει διαπροσωπικές σχέσεις παιδιών που παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα αποδοχής από τους συνομηλικούς τους, αυξημένη δημοτικότητα, καθώς και κοινωνικές δεξιότητες (Kokkinos, 2013). Σύμφωνα με τους Muris et al. (2001) τα παιδιά προεφηβικής και εφηβικής ηλικίας έχουν την τάση να δηλώνουν πιο συχνά το στοιχείο με τη θετική περιγραφή για τον ασφαλή δεσμό συγκριτικά με τα στοιχεία με τις αρνητικές περιγραφές του ανασφαλούς (αποφυγής και αμφιθυμίας). Κατά συνέπεια, πιθανώς οι θύτες του παρόντος δείγματος να δήλωσαν θετική κοινωνική συμπεριφορά και καλές διαπροσωπικές σχέσεις με τους συνομηλικούς τους.

Από την άλλη, όπως ήταν αναμενόμενο, διαπιστώθηκε πως οι αμέτοχοι μαθητές είχαν την τάση να δηλώνουν ασφαλή δεσμό. Το παρόν εύρημα συμπλέει με προηγούμενα ερευνητικά πορίσματα που καθιστούν εμφανή το ρόλο του είδους προσκόλλησης στην εκδήλωση επιθετικότητας. Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης, καθώς διεθνών και ελληνικών ερευνών συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά με ασφαλή δεσμό παρουσιάζουν χαμηλότερα επίπεδα επιθετικής συμπεριφοράς (Kokkinos, 2013; Nikiforou et al., 2013). Αυτό πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι τα άτομα αυτά διαθέτουν μεγαλύτερη ικανότητα ρύθμισης του συναισθήματος και συνάπτουν θετικές διαπροσωπικές σχέσεις (Saferstein, Neimeyer, & Hagans, 2005).

Η παρούσα έρευνα παρέχει εμπειρικές ενδείξεις για τη στατιστικά σημαντική διαφοροποιητική επίδραση του φύλου, για κάποιες μορφές εκφοβισμού και συγκεκριμένα για τον σωματικό, τον λεκτικό και τον έμμεσο εκφοβισμό σχέσεων, επαληθεύοντας την Υ5. Πολλά ελληνικά και διεθνή ευρήματα τονίζουν πως η εκφοβιστική συμπεριφορά στον χώρο του σχολείου φαίνεται να συνδέεται με το αρσενικό φύλο (Crick & Nelson, 2002; Kokkinos,

2007· Kokkinos & Kipritsi, 2012· Σακκά & Μάρκος, 2013). Το παραπάνω εύρημα έχει αποδοθεί σε ποικίλους παράγοντες, όπως στο ότι τα αγόρια είναι εκ φύσεως πιο επιθετικά από τα κορίτσια (Rigby, 2008), διαθέτουν υψηλότερα επίπεδα τεστοστερόνης και σωματική υπεροχή έναντι των κοριτσιών (Larke & Beran, 2006). Επιπλέον, οι λόγοι της πιο συχνής εκφοβιστικής συμπεριφοράς των αγοριών αποδίδονται στο κοινωνικό στίγμα και τις προσδοκίες της κοινωνίας, καθώς η επιθετικότητά τους θεωρείται συνηθισμένη και κοινωνικά αποδεκτή (Salmivalli et al., 2000). Βάσει των δεδομένων της παρούσας έρευνας όμως, τα αγόρια φαίνεται να υπερέχουν και σε πρακτικές εκφοβισμού (στον λεκτικό και κυρίως σχέσεων) που θεωρούνται πιο διαδεδομένες ανάμεσα στα κορίτσια (Boulton et al., 2002· Crick & Nelson, 2002) εύρημα το οποίο έρχεται σε συμφωνία με πορίσματα άλλων ερευνών (Burr, Ostroff, Jansen, Cullerton-Sen, & Crick, 2005). Ενδεχομένως, η αλληλεπίδραση με το άλλο φύλο να έχει εκθέσει τα αγόρια σε αυτές τις πρακτικές, με αποτέλεσμα να αναπτύξουν παρόμοιους μηχανισμούς διαχείρισης των διαπροσωπικών τους σχέσεων (Burr et al., 2005).

Ως προς το προφίλ των θυτών της παρούσας έρευνας, όπως προαναφέρθηκε, το μεγαλύτερο ποσοστό των θυτών ανέφερε ασφαλή δεσμό. Συνεπώς, προκειμένου να μελετηθούν περαιτέρω τα χαρακτηριστικά της ομάδας των θυτών εξετάστηκαν οι μέσο όρο των βαθμολογιών που σημείωσαν στους επιμέρους παράγοντες της προσωπικότητας, όπου διαπιστώθηκε, σε αντίθεση με την Υ6, πως οι θύτες εμφάνισαν υψηλότερη βαθμολογία στα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και χαμηλότερη στη Συναισθηματική Αστάθεια. Οι υψηλοί μέσο όρο στις διαστάσεις της Εξωστρέφειας, της Πνευματικής Διαθεσιμότητας και Ευσυνειδησίας ενδέχεται να καταδεικνύουν ότι οι θύτες εκφοβισμού που αναφέρουν ασφαλή δεσμό εμφανίζουν μεγαλύτερη κοινωνικότητα στις διαπροσωπικές τους σχέσεις και χαρακτηρίζονται από δημιουργικότητα και αξιοπιστία και χαμηλότερο άγχος. Σε άμεση σχέση και συμφωνία βρίσκονται ερευνητικά πορίσματα όπου διαφάνηκε πως οι θύτες μπορεί να είναι εξωστρεφείς, κοινωνικά δραστήριοι και δημοφιλείς (Tani et al., 2003). Επίσης, αποτελέσματα άλλων ερευνών επισημαίνουν πως ο ασφαλής δεσμός συνδέεται με την Ευσυνειδησία και την Εξωστρέφεια, ενώ ο ανασφαλής με περισσότερο άγχος και Συναισθηματική Αστάθεια (Burnette, Davis, Green, Worthington, & Bradfield, 2009). Ενδιαφέροντα είναι και τα ευρήματα της μελέτης των Elicker, Englund και Sroufe (1992), όπου επιβεβαιώθηκε η σχέση του ασφαλούς δεσμού προσκόλλησης με την κοινωνικότητα και τη θετική κοινωνική συμπεριφορά που αφορούν στα θετικά χαρακτηριστικά των Μεγάλων Πέντε Παραγόντων.

Αξιο συζήτησης αποτελεί το εύρημα πως ένα μέρος των αμέτοχων στον εκφοβισμό δήλωσε ανασφαλής δεσμό προσκόλλησης. Επιπρόσθετες στατιστικές αναλύσεις στην εν λόγω ομάδα ανέδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφυλικές διαφορές, με τα κορίτσια να σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία στη Συναισθηματική Αστάθεια και την Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα. Το εύρημα αυτό πιθανώς είναι ενδεικτικό του ότι τα κορίτσια αυτά παρόλο που σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία στη Συναισθηματική Αστάθεια σε σχέση με τα αγόρια, αυτή δεν είναι αρκετή ώστε να συμμετέχουν στον εκφοβισμό ως θύτες. Εναρμονισμένα είναι προηγούμενα ερευνητικά πορίσματα ότι τα κορίτσια υπερέχουν έναντι των αγοριών στις διαστάσεις της Ευσυνειδησίας και της Συναισθηματικής Αστάθειας (De Fruyt, Van Hiel, & Buyst, 1998), αλλά η Συναισθηματική Αστάθεια στα κορίτσια συνδέεται κυρίως με εσωτερικευμένα παρά εξωτερικευμένα προβλήματα (Griffith et al., 2010). Σε συναίνεση βρίσκεται και το εύρημα των Williams και Kennedy (2012) ότι τα κορίτσια είναι πιθανό να εκδηλώσουν σωματικό εκφοβισμό, όταν χαρακτηρίζονται από ανασφαλής δεσμό. Ωστόσο, είναι πιθανότερο να δηλώσουν πως έχουν λάβει μέρος σε λιγότερες σωματικές επιθετικές πράξεις από ό,τι στην πραγματικότητα, καθώς δεν παραδέχονται μία συμπεριφορά η οποία είναι κοινωνικά καταδικαστέα (Pepler, Jiang, Craig, & Connolly, 2008).

Επίσης, από τις πέντε επιμέρους διαστάσεις της προσωπικότητας οι αμέτοχοι με ανασφαλή δεσμό δήλωσαν κατά φθίνουσα σειρά Ευσυνειδησία, Πνευματική Διαθεσιμότητα, Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα, Εξωστρέφεια και Συναισθηματική Αστάθεια. Κατά συνέπεια, σε ένα δευτερεύον επίπεδο διαφαίνεται πως παρά τον ανασφαλή δεσμό τα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως η Ευσυνειδησία, η Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα και η Εξωστρέφεια, συνδέονται με αμέτοχη συμπεριφορά στο φαινόμενο του εκφοβισμού, όπως έχει επιβεβαιωθεί και από προηγούμενες έρευνες (π.χ., Jensen-Campbell et al., 2007).

Όσον αφορά τις συσχετίσεις των μεταβλητών, οι επιμέρους μορφές εκφοβισμού συνδέθηκαν με παρόμοιο τρόπο με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, μη επαληθεύοντας την Υ7. Αναλυτικότερα, προέκυψε πως όλες οι μορφές εκφοβισμού σχετίζονται θετικά με τη Συναισθηματική Αστάθεια και αρνητικά (εκτός από το συμπεριφορικό εκφοβισμό) με την Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα και την Ευσυνειδησία. Ακόμη, ο σωματικός και ο άμεσος εκφοβισμός σχέσεων βρέθηκε να συσχετίζεται αρνητικά και με την Πνευματική Διαθεσιμότητα. Τα παρόντα ευρήματα είναι ενδεικτικά του ότι τα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας συνδέονται θετικά με υγιείς κοινωνικές συμπεριφορές και αρνητικά με προβλήματα συμπεριφοράς, ενώ η Συναισθηματική Αστάθεια σχετίζεται θετικά με την εκφοβιστική συμπεριφορά (Ehrler & Evans, 1999· Jensen-Campbell et al., 2002· Tani et al., 2003). Έτσι, σε συνέπεια με τα παραπάνω ευρήματα βρίσκονται πορίσματα ερευνών τα οποία υποδεικνύουν πως ο εκφοβισμός συνδέεται αρνητικά με την προσήνεια και τη συνεργατικότητα, και θετικά με παράλογες ιδέες, ακατανίκητες ορμές και προβλήματα στη διαχείριση του θυμού (Jensen-Campbell et al., 2002). Ωστόσο, η αρνητική σχέση των θετικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας με τον εκφοβισμό, σε συνδυασμό με το εύρημα πως οι θύτες εμφανίζουν υψηλότερη βαθμολογία στα θετικά χαρακτηριστικά και χαμηλότερη στη Συναισθηματική Αστάθεια, ενδέχεται να καταδεικνύει πως τα θετικά χαρακτηριστικά που διαθέτουν δεν είναι αρκετά υψηλά ώστε να αποτρέψουν την εμπλοκή τους στον εκφοβισμό.

Ως προς τη σημασία εξέτασης των διαφορετικών μορφών εκφοβισμού, η παρούσα έρευνα δεν παρέχει ενδείξεις για διαφορές στη σύνδεσή τους με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενα ερευνητικά πορίσματα (Barlett & Anderson, 2012· Burton et al., 2007· Miller et al., 2012), υποστηρίζει όμως άλλα σχετικά με την επικάλυψη μεταξύ των διαφορετικών μορφών εκφοβισμού (O'Leary, 2001a). Επιβεβαιώνει ακόμη ευρήματα άλλων ερευνών, τα οποία συγκλίνουν στο ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς τον τρόπο εκφοβισμού στην προεφηβική ηλικία (Goldweber et al., 2013). Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης είναι συνεπή με αντίστοιχα προηγούμενων ερευνών που καθιστούν εμφανή το διαφοροποιητικό ρόλο του φύλου για τις επιμέρους μορφές εκφοβιστικής συμπεριφοράς (Wang et al., 2009).

Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Παρόλο που η παρούσα έρευνα κατέληξε σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα, υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς. Στους περιορισμούς της συγκαταλέγεται η χρήση του ευκαιριακού δείγματος, καθώς και η χρήση ερωτηματολογίων αυτοαναφοράς. Παρά το γεγονός ότι σύμφωνα με βιβλιογραφικά δεδομένα τα παιδιά είναι τα καταλληλότερα υποκείμενα για την περιγραφή των εμπειριών τους και των χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς τους (Barbaranelli et al., 2003), τα ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς συνήθως παρουσιάζουν μειονεκτήματα, όπως οι τυχαίες ή κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις. Συνεπώς, η συνδυαστική χρήση μεθόδων αυτοαναφοράς και ετεροαναφοράς (π.χ. γονείς και/ή εκπαιδευτικοί) για την εξασφάλιση μεγαλύτερης εγκυρότητας, κρίνεται αναγκαία. Παράλληλα, μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν ένα συνδυασμό

ποιοτικών και ποσοτικών μέσων συλλογής δεδομένων. Ακόμη, η χρήση ερωτηματολογίου μίας μόνο δήλωσης για την αξιολόγηση του δεσμού προσκόλλησης θεωρείται ότι δεν παρέχει αξιόπιστη μέτρηση για το δεσμό προσκόλλησης των συμμετεχόντων (Muris, Meesters, Merckelbach, & Hulsenbeck, 2000), ενώ παράλληλα δεν περιλαμβάνεται στην αξιολόγηση ο ανοργάνωτος τύπος δεσμού που χρησιμεύει ιδιαίτερα στην κατανόηση της επιθετικής συμπεριφοράς (Fonagy, 2001). Μία επιπλέον αδυναμία της παρούσας μελέτης είναι πως δεν εξετάστηκε η ομάδα των θυτών-θυμάτων, παρά το γεγονός ότι τα βιβλιογραφικά πορίσματα τονίζουν πως οι θύτες που είναι παράλληλα και θύματα εκφοβισμού μπορεί να διαφέρουν ως προς τα αυτό-αναφερόμενα ατομικά και διαπροσωπικά χαρακτηριστικά τους, συγκριτικά με τους μαθητές που είναι μόνο θύτες (Kokkinos, 2013). Ωστόσο, η παρούσα μελέτη επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των χαρακτηριστικών των θυτών μόνο, καθώς τα σχετικά ευρήματα για την προσωπικότητά τους είναι λίγα, διάσπαρτα και σε μεγάλο βαθμό χωρίς συγκεκριμένο θεωρητικό υπόβαθρο (Book et al., 2012). Παράλληλα, η αξιολόγηση της ομάδας των θυτών-θυμάτων συνεπάγεται και τη μέτρηση της θυματοποίησης, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε στην παρούσα μελέτη, διότι υπάρχει συστηματική ενασχόληση με την προσωπικότητα των θυμάτων στη διαθέσιμη βιβλιογραφία (π.χ. Beaty & Alexeyev, 2008). Η παρούσα έρευνα αποτελεί συγχρονική μελέτη, ενώ ιδιαίτερα χρήσιμη θα ήταν και η διεξαγωγή διαχρονικών ερευνών σε ελληνόφωνα δείγματα, η οποία θα μπορούσε να καταδείξει αλλαγές στη συμμετοχή των μαθητών στα περιστατικά. Ένας τελευταίος περιορισμός αφορά στο γεγονός ότι πρόκειται για έρευνα συσχετίσεων και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατός ο προσδιορισμός αιτιωδών σχέσεων.

Πρακτικές εφαρμογές των ευρημάτων

Παρά τους παραπάνω περιορισμούς, η παρούσα μελέτη κατέληξε σε σημαντικά πορίσματα, καθώς γίνεται μια πρώτη προσπάθεια προσδιορισμού των ατομικών εκείνων χαρακτηριστικών που συνδέονται με την εκδήλωση εκφοβιστικής συμπεριφοράς σε δείγμα μαθητών προεφηβικής ηλικίας με βάση το μοντέλο των Πέντε Παραγόντων και τον δεσμό προσκόλλησης. Τα ευρήματα της μελέτης θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε προγράμματα συμβουλευτικής παρέμβασης, όπως η μάθηση δεξιοτήτων για τη διαχείριση του θυμού, τεχνικές χαλάρωσης και παιχνίδια ρόλων (Andreou et al., 2007· Stefanakou et al., 2014) σε μαθητές με χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που συνδέονται με τον εκφοβισμό.

Συγκεκριμένα, η εμπειρική απόδειξη της αρνητικής συσχέτισης όλων των μορφών εκφοβισμού με τα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας έχει κάποιες σημαντικές πρακτικές συνέπειες. Ως εκ τούτου, η ενημερότητα των εκπαιδευτικών για τη σχέση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας με την εμπλοκή στο φαινόμενο του εκφοβισμού φαίνεται να είναι σημαντική προκειμένου να προσαρμόσουν τη διδασκαλία τους με στόχο την ενίσχυση της Ευσυνειδησίας (π.χ. κατακερματισμός των καθηκόντων των μαθητών), της Καλής Προαίρεσης/Συνεργατικότητας (π.χ. προώθηση συνεργατικών δραστηριοτήτων) και της Πνευματικής Διαθεσιμότητας (π.χ. ενίσχυση της φαντασίας) στους μαθητές (Komarraju, Karau, Schmeck, & Avdic, 2011).

Αξιοσημείωτο είναι πως υπάρχουν ερευνητικά πορίσματα που υποστηρίζουν ότι οι παρεμβάσεις στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας δεν είναι ιδιαίτερα επιτυχείς, διότι αυτά θεωρούνται σταθερά και ανθεκτικά στην αλλαγή (Stoltz et al., 2013). Όπως αναφέρεται από τους Cook et al. (2010), η αποτυχία ουσιαστικής μείωσης του φαινομένου μπορεί να συνίσταται στη δυσκολία αλλαγής των αντιλήψεων και των γνώσεων των ατόμων σχετικά με αυτό. Επιπλέον, όταν τα παιδιά πιστεύουν πως ο εκφοβισμός εξυπηρετεί την επίτευξη των στόχων τους είναι δύσκολο να μετατρέψουν τις επιθετικές τους στρατηγικές σε θετική κοινωνική συμπεριφορά. Διαφαίνεται επίσης μέσα από τα ευρήματα πως οι θύτες με ασφαλή δεσμό προσκόλλησης παρουσιάζουν υψηλή βαθμολογία στα θετικά χαρακτηριστικά της

προσωπικότητάς τους. Τα παιδιά αυτά χαρακτηρίζονται από εκφραστικότητα και κοινωνική δραστηριότητα (De Pauw & Mervielde, 2010). Ωστόσο, οι θύτες με θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας έχει βρεθεί πως επωφελούνται λιγότερο από τις παρεμβατικές δράσεις (Stoltz et al., 2013), καθώς η δυσλειτουργική συμπεριφορά τους είναι παγιωμένη, στοχευμένη και δεν θεωρείται ως μία αντίδραση σε στρεσογόνους παράγοντες. Επίσης, οι παρεμβατικές προσπάθειες θα ήταν καλό να λάβουν υπόψη τις διαφυλικές διαφορές (Bibou-Nakou et al., 2013) γιατί, όπως προέκυψε και από την παρούσα έρευνα, ο εκφοβισμός στον χώρο του σχολείου συνδέεται κυρίως με το αρσενικό γένος. Το σχολείο λοιπόν ως φορέας κοινωνικοποίησης θα ήταν ευχής έργο, αντί να αναπαράγει την κυρίαρχη άποψη για το πώς πρέπει ή δεν πρέπει να συμπεριφέρονται τα δύο φύλα (Δεληγιάννη-Κουιμιτζή & Σακκά, 2005), να εστιάζει στην αλλαγή που παρατηρείται στα στερεότυπα που διέπουν τα φύλα.

Οι παρεμβάσεις ακόμη θα ήταν ωφέλιμο να διαφοροποιούνται ανάλογα με το ρόλο συμμετοχής των παιδιών στα περιστατικά εκφοβισμού, καθώς, όπως επιβεβαιώνεται και από την παρούσα μελέτη, οι συμμετέχοντες στον εκφοβισμό διαφέρουν ως προς τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους. Ευρήματα, όπως αυτά της μελέτης των Toblin, Schwartz, Hommeyer-Gorman και Abou, (2005) υπογραμμίζουν τη σημασία διάκρισης των ομάδων που εμπλέκονται σε εκφοβιστικά επεισόδια και την ανάγκη διαφορετικής αντιμετώπισης τους μέσω σχεδιασμού εξατομικευμένων προγραμμάτων.

Συμπερασματικά, η παρούσα μελέτη εξέτασε τη σύνδεση μεταξύ εκφοβισμού, προσωπικότητας, και δεσμού προσκόλλησης σε προεφηβούς μαθητές. Από τις στατιστικές αναλύσεις διαφάνηκε ότι πιο συχνές μορφές εκφοβισμού είναι ο άμεσος εκφοβισμός σχέσεων, ο φυσικός και κατόπιν ο λεκτικός εκφοβισμός, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία (Κοκκέβη κ.ά., 2010· Sarouna, 2008). Ακόμη παρατηρήθηκε πως τα αγόρια εκφοβίζουν πιο συχνά επiléγοντας ακόμη και μορφές επιθετικότητας που είναι πιο διαδεδομένες στα κορίτσια, όπως η επιθετικότητα σχέσεων (Wang et al., 2009).

Η παρούσα έρευνα κατέδειξε επίσης το ρόλο των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας στη συμμετοχή των μαθητών στα περιστατικά εκφοβισμού. Συγκεκριμένα, οι θύτες σημείωσαν χαμηλότερη βαθμολογία στην ευσυνειδησία και την καλή προαίρεση/συνεργατικότητα και υψηλότερη στη συναισθηματική αστάθεια σε σχέση με τους αμέτοχους. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί πως η χρήση διαφορετικών μορφών εκφοβισμού είναι ανεξάρτητη από τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας.

Αναφορικά με το δεσμό προσκόλλησης, το μεγαλύτερο ποσοστό τόσο των θυτών όσο και των αμέτοχων δήλωσαν ασφαλή δεσμό. Περαιτέρω αναλύσεις στην ομάδα των θυτών κατέδειξαν πως σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία στην Εξωστρέφεια, την Πνευματική Διαθεσιμότητα, την Ευσυνειδησία, την Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα και χαμηλότερη στη Συναισθηματική Αστάθεια. Ως προς την ομάδα των αμέτοχων, επιπλέον αναλύσεις κατέδειξαν πως τα κορίτσια με ανασφαλή δεσμό που εμφανίζουν υψηλή Συναισθηματική Αστάθεια και Καλή Προαίρεση/Συνεργατικότητα τείνουν να είναι αμέτοχα στον εκφοβισμό.

Από τη συζήτηση των ευρημάτων προκύπτει το συμπέρασμα πως η πρόληψη και η αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τους ενδοατομικούς παράγοντες (προσωπικότητα, δεσμός προσκόλλησης) των συμμετεχόντων, ώστε να συμπεριλαμβάνονται στα προγράμματα παρέμβασης που θα απευθύνονται τόσο στους ίδιους τους μαθητές, καθώς και στους γονείς και τους εκπαιδευτικούς τους.

Βιβλιογραφία

Andreou, E., Didaskalou, E., & Vlachou, A. (2007). Evaluating the effectiveness of a curriculum-based anti-bullying intervention program in Greek primary schools.

- Educational Psychology: An International Journal of Experimental Educational Psychology*, 27, 693-711.
- Armsden, G. C., & Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 427-454.
- Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Rabasca, A., & Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and Individual Differences*, 34, 645-664.
- Barlett, C. P., & Anderson, C. A. (2012). Direct and indirect relations between the Big 5 personality traits and aggressive and violent behavior. *Personality and Individual Differences*, 52, 870-875.
- Beaty, L. A., & Alexeyev, E. B. (2008). The problem of school bullies: What the research tells us. *Adolescence-San Diego*, 43, 1-11.
- Bibou-Nakou, I., Asimopoulos, C., Hatzipemou, T., Soumaki, E., & Tsiantis, J. (2014). Bullying in Greek secondary schools: Prevalence and profile of bullying practices. *International Journal of Mental Health Promotion*, 16, 3-18.
- Bollmer, J. M., Harris, M. J., & Milich, R. (2006). Reactions to bullying and peer victimization: Narratives, physiological arousal, and personality. *Journal of Research in Personality*, 40, 803-828.
- Book, A. S., Volk, A. A., & Hosker, A. (2012). Adolescent bullying and personality: An adaptive approach. *Personality and Individual Differences*, 52, 218-223.
- Boulton, M. J., Trueman, M., & Flemington, I. (2002). Associations between secondary school pupils' definitions of bullying, attitudes towards bullying, and tendencies to engage in bullying: Age and sex differences. *Educational Studies*, 28, 353-370.
- Burnette, J. L., Davis, D. E., Green, J. D., Worthington Jr. E. L., & Bradfield, E. (2009). Insecure attachment and depressive symptoms: The mediating role of rumination, empathy, and forgiveness. *Personality and Individual Differences*, 46, 276-280.
- Burr, J. E., Ostrov, J. M., Jansen, E. A., Cullerton-Sen, C., & Crick, N. R. (2005). Relational Aggression and Friendship During Early Childhood: "I won't be your friend!". *Early Education & Development*, 16, 161-183.
- Burton, L. A., Hafetz, J., & Henninger, D. (2007). Gender differences in relational and psysical aggression. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 35, 41-50.
- Γαλανάκη, Ε. (2010). Βέλτιστες πρακτικές για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού: Τι δείχνει η σύγχρονη έρευνα. Στο Πανεπιστήμιο Αθηνών-Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας - Εταιρεία Ειδικής Παιδαγωγικής Ελλάδος (Επιμ.), *Πρακτικά 2ου Πανελλήμιου Συνεδρίου Ειδικής Αγωγής: Η Ειδική Αγωγή αφητηρία εξελίξεων στην επιστήμη και στην πράξη*, CD-ROM (σελ. 1-23). Αθήνα: Γρηγόρης.
- Camodeca, M., & Goosens, F. A. (2005). Aggression, social cognitions, anger and sadness in bullies and victims. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 186-197.
- Caravita, S., & Cillessen, A. H. (2012). Agentic or communal? Associations between interpersonal goals, popularity, and bullying in middle childhood and early adolescence. *Social Development*, 21, 376-395.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E., & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in children and adolescents: A meta-analytic review. *School Psychology Quarterly*, 25, 65-83.

- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, *115*, 74-101.
- Crick, N. R., & Nelson, D. A. (2002). Relational and physical victimization within friendships: Nobody told me there'd be friends like these. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *30*, 599-607.
- Crick, N. R., Nelson, D. A., Morales, J. R., Cullerton-Sen, C., Casas, J. F., & Hickman, S. E. (2001). Relational victimization in childhood and adolescence. In J. Junoven & S. Graham (Eds.), *School-based peer harassment: The plight of the vulnerable and the victimized* (pp. 196-214). New York: Guilford.
- Critchfield, K. L., Levy, K. N., Clarkin, J. F., & Kernberg, O. F. (2008). The relational context of aggression in borderline personality disorder: Using adult attachment style to predict forms of hostility. *Journal of Clinical Psychology*, *64*, 67-82.
- Δεληγιάννη-Κουμπιτζή, Β., & Σακκά, Δ. (2005). «Ο άντρας το 'χει μέσα του»: απόψεις εφήβων για τη βία και την επιθετικότητα. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουμπιτζή, & Δ. Σακκά (με τις Ηρακλείδου, Μ. & Φρόση, Λ.) (Επιμ.), *Μεγαλώνοντας ως αγόρι: Διερεύνηση της ανάπτυξης της αντρικής ταυτότητας στην εφηβική ηλικία* (σελ. 75-106). Αθήνα: Gutenberg.
- De Fruyt, F., Van Hiel, A., & Buyst, V. (1998). Parental personality descriptors of boys and girls. In G. A. Kohnstamm, C. F. Halverson, Jr., I. Mervielde, & V.L. Havill (Eds.), *Parental descriptions of Child Personality: Developmental antecedents of the Big Five?* (pp. 155-167). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- De Pauw, S. S. W., & Mervielde, I. (2010). Temperament, personality and developmental psychopathology: A review based on the conceptual dimensions underlying childhood traits. *Child Psychiatry and Human Development*, *41*, 313-329.
- Duffy, A. L. (2004). Bullying in schools: A social identity perspective. *Unpublished doctoral dissertation, Griffith University, Gold Coast, Queensland.*
- Ehrler, D., & Evans, J. (1999). Extending big-five theory into childhood: A preliminary investigation into the relationship between big-five personality traits and behavior problems in children. *Psychology in the Schools*, *36*, 451-458.
- Ehrler, D. J., Evans, J. G., & McGhee, R. L. (1999). Extending Big-Five theory into childhood: A preliminary investigation into the relationship between Big-Five personality traits and behaviour problems in children. *Psychology in the Schools*, *36*, 451-58.
- Elicker, J., Englund, M., & Sroufe, L. A. (1992). Predicting peer competence and peer relationships in childhood from early parent-child relations. In R. D. Parke & G. W. Ladd (Eds.), *Family-peer relationships: Models of linkage* (pp. 77-106). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Fanti, K. A., & Henrich, C. C. (2014). Effects of self-esteem and narcissism on bullying and victimization during early adolescence. *The Journal of Early Adolescence*. doi:0272431613519498.
- Fonagy, P. (2001). *Attachment theory and psychoanalysis*. London, Great Britain: Routledge.
- Goldweber, A., Waasdorp, T. E., & Bradshaw, C. P. (2013). Examining the link between forms of bullying behaviors and perceptions of safety and belonging among secondary school students. *Journal of School Psychology*, *51*, 469-485.
- Greene, M. B. (2000). Bullying and harassment in schools. In R. S. Moser, & C. E. Franz (Eds.), *Shocking violence: Youth perpetrators and victims - A multidisciplinary perspective* (pp. 72-101). Springfield, IL: Charles C. Thomas.

- Griffith, J. W., Zinbarg, R. E., Craske, M. G., Mineka, S., Rose, R. D., Waters, A. M., et al., (2010). Neuroticism as a common dimension in the internalizing disorders. *Psychological Medicine: A Journal of Research in Psychiatry and the Allied Sciences*, 40, 1125-1136.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic Love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- Howitt, D., & Cramer, D. (2010). *Στατιστική με το SPSS 16*. (Σ. Κοντάκος, Μετ.). Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Jacobsen, T., & Hofmann, V. (1997). Children's attachment representations: Longitudinal relations to school behavior and academic competency in middle childhood and adolescence. *Developmental Psychology*, 33, 703-710.
- Jensen-Campbell, L. A., Adams, R., Perry, D. G., Workman, K. A., Furdella, J. Q., & Egan, S. K. (2002). Agreeableness, extraversion, and peer relations in early adolescence: Winning friends and deflecting aggression. *Journal of Research in Personality*, 36, 224-251.
- Jensen-Campbell, L. A., Knack, J. M., Waldrip, A. M., & Campbell, S. D. (2007). Do Big Five personality traits associated with self-control influence the regulation of anger and aggression? *Journal of Research in Personality*, 41, 403-424.
- Κοκκέβη, Α, Σταύρου, Μ., Φωτίου, Α., & Καναβού, Ε. (2010). Έφηβοι και βία. *Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής*. Ανακτήθηκε τον Απρίλιο του 2014 από http://blogs.sch.gr/kkiourtsis/files/2012/01/efivoi_kai_via_09_HBSC_2010_EIPSI_2012.pdf.
- Kokkinos, C. M. (2007). Elementary school children's involvement in bullying and victimization: The role of attachment style and internalizing and externalizing symptomatology. *Scientia Paedagogica Experimentalis*, XLIV, 1, 33 - 49.
- Kokkinos, C. M. (2013). Bullying and victimization in early adolescence: Associations with attachment style and perceived parenting. *Journal of School Violence*, 12, 174-192.
- Kokkinos, C. M., Antoniadou, N., Dalara, E., Koufoglazou, A., & Papatziki, A. (2013). Cyberbullying, personality and coping among pre-adolescents. *International Journal of Cyber Behavior, Psychology and Learning*, 3, 55-69.
- Kokkinos, C. M., & Kipritsi, E. (2012). The relationship between bullying, victimization, trait emotional intelligence, self-efficacy and empathy among preadolescents. *Social Psychological Education*, 15, 41-58.
- Kokkinos, C. M., & Markos, A. (2014). *The Big Five questionnaire for children (BFQ-C): Factorial invariance across gender and age in a Greek sample of pre-adolescents*. Manuscript submitted for publication.
- Kokkinos, C. M., Panayiotou, G., Charalambous, K., Antoniadou, N., & Davazoglou, A. (2010). Greek EPQ-J: Further support for a three-factor model of personality in children and adolescents. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 28, 259-269.
- Kokkinos, C. M., Sarroudi, I., & Baxevanidou, A. (2010, May). *Development and validation of a scale measuring bullying and victimization in Greece*. Paper presented at the 12th Biennial Conference of the European Association for Research on Adolescence, Vilnius, Lithuania.
- Komaraju, M., Karau, S. J., Schmeck, R. R., & Avdic, A. (2011). The Big Five personality traits, learning styles, and academic achievement. *Personality and Individual Differences*, 51, 472-477.

- Larke, I. D., & Beran, T. N. (2006). The relationship between bullying and social skills in primary school students. *Issues in Educational Research, 16*, 1-11.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. J. (1990). *Personality in adulthood*. New York: Guilford.
- Menesini, E., Camodeca, M., & Nocentini, A. (2010). Bullying among siblings: The role of personality and relational variables. *British Journal of Developmental Psychology, 28*, 921-939.
- Mervielde, I., & De Fruyt, F. (2000). The Big Five personality factors as a model for the structure of children's peer nominations. *European Journal of Personality, 14*, 91-106.
- Michiels, D., Grietens, H., Onghena, P., & Kuppens, S. (2008). Parent-child interactions and relational aggression in peer relationships. *Developmental Review, 28*, 522-540.
- Miller, J. D., Zeichner, A., & Wilson, L. F. (2012). Personality correlates of aggression: evidence from measures of the five-factor model, UPPS model of impulsivity, and BIS/BAS. *Journal of interpersonal violence, 27*, 2903-2919.
- Monks, C. P., Smith, P. K., & Swettenham, J. (2005). Psychological correlates of peer victimisation in preschool: Social cognitive skills, executive function and attachment profiles. *Aggressive Behavior, 31*, 571-588.
- Muris, P., Mayer, B., & Meesters C. (2000). Self-reported attachment style, anxiety, and depression in children. *Social Behavior and Personality, 28*, 157-162.
- Muris, P., Meesters, C., & Diederens, R. (2005). Psychometric properties of the Big Five Questionnaire for Children (BFQ-C) in a Dutch sample of young adolescents. *Personality and Individual Differences, 38*, 1757-1769.
- Muris, P., Meesters, C., Merckelbach, H., & Hülsebeck, P. (2000). Worry in children is related to perceived parental rearing and attachment. *Behaviour Research and Therapy, 38*, 487-497.
- Muris, P., Meesters, C., & van den Berg, S. (2003). Internalizing and externalizing problems as correlates of self-reported attachment style and perceived parental rearing in normal adolescents. *Journal of Child and Family Studies, 12*, 171-183.
- Muris, P., Meesters, C., van Melick, M., & Zwambag, L. (2001). Self-reported attachment style, attachment quality, and symptoms of anxiety and depression in young adolescents. *Personality and Individual Differences, 30*, 809-818.
- Nikiforou, M., Georgiou, S. N., & Stavrinos, P. (2013). Attachment to parents and peers as a parameter of bullying and victimization. *Journal of Criminology*. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1155/2013/484871>
- Nishikawa, S., Hagglof, B., & Sundbom, E. (2010). Contributions of attachment and self-concept on internalizing and externalizing problems among Japanese adolescents. *Journal of Child and Family Studies, 19*, 334-342.
- Olweus, D. (1993). *Bullying in schools: What we know and what we can do*. Oxford, U.K.: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano, & P. Slee (Eds.), *The nature of school bullying: A cross-national perspective* (pp. 7-27). London & New York: Routledge.
- Olweus, D. (2001a). Peer harassment: A critical analysis and some important issues. In J. Juvonen, & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized* (pp. 3-20). New York: Guilford Press.
- Olweus, D. (2001b). *Olweus' core program against bullying and antisocial behavior: A teacher handbook*. Bergen, Norway: Research Centre for Health Promotion (Hemil Center).

- Owens, L., Daly, A., & Slee, P. (2005). Sex and age differences in victimization and conflict resolution among adolescents in a South Australian school. *Aggressive Behavior, 31*, 1-12.
- Pepler, D., Jiang, D., Craig, W., & Connolly, J. (2008). Developmental trajectories of bullying and associated factors. *Child development, 79*, 325-338.
- Rigby, K. (2008). *Σχολικός εκφοβισμός. Σύγχρονες απόψεις*. (Α. Γιοβαζολιάς, Επιμ. Β. Δόμπολα, Μετ.). Αθήνα: Τόπος.
- Saferstein, J. A., Neimeyer, G. J., & Hagans, C. L. (2005). Attachment as a predictor of friendship qualities in College Youth. *Social Behaviour and Personality, 33*, 767-776.
- Σακκά, Δ., & Μάρκος, Α. (2013). Από την πλευρά των εφήβων: Η βία και η επιθετικότητα στο σχολείο σε σχέση με την εθνοπολιτισμική προέλευση και το φύλο. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Ε. Γωνίδα, Ε. Φίγγου, Α. Μπάκα, & Δ. Μωραΐτου (Επιμ.), *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, Τμήμα Ψυχολογίας, Τόμος Ι* (σελ. 127-162). Θεσσαλονίκη: Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- Salmivalli, C., Kaukiainen, A., & Lagerspetz, K. (2000). Aggression and sociometric status among peers: Do gender and type of aggression matter? *Scandinavian Journal of Psychology, 41*, 17-24.
- Sapouna, M. (2008). Bullying in primary and secondary schools. *School Psychology International, 29*, 199-213.
- Savina, E., Coulacoglou, C., Sanyal, N., & Zhang, Z. (2011). The study of externalizing and internalizing behaviours in Greek, Russian, Indian and Chinese children using the Fairy Tale Test. *School Psychology International, 32*, 1-15.
- Seibert, L. A., & Kerns, K. (2014). Early mother-child attachment: Longitudinal prediction to the quality of peer relationships in middle childhood. *International Journal of Behavioral Development, doi:0165025414542710*.
- Smith, P. K. (2004). Bullying: recent developments. *Child and Adolescent Mental Health, 9*, 98-103.
- Stefanakou, A., Tsiantis, A. C., & Tsiantis, J. (2014). A review of antibullying prevention and intervention programmes in Greece. *International Journal of Mental Health Promotion, 16*, 19-27.
- Stoltz, S., Prinzie, P., De Haan, A., Londen, M., De Castro, B. O., & Deković, M. (2013). Child Personality as Moderator of Outcome in a School-based Intervention for Preventing Externalising Behaviour. *European Journal of Personality, 27*, 271-279.
- Sutton, J., Smith, P. K., & Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology, 17*, 435-450.
- Tani, F., Freenman, P. S., Schneider, B. H., & Fregoso, M. (2003). Bullying and the Big Five: a study of childhood personality and participant roles in bullying incidents. *School Psychology International, 24*, 131-146.
- Tippett, N., & Wolke, D. (2014). Socioeconomic status and bullying: a meta-analysis. *American Journal of Public Health, 104*, 48-59.
- Toblin, R., Schwartz, D., Hommeyer-Gorman, A., & Abou, T. (2005). Social-cognitive and behavioral attributes of aggressive victims of bullying. *Journal of Applied Developmental Psychology, 26*, 329-346.

- Troy, M., & Sroufe, L. A. (1987). Victimization among preschoolers: Role of attachment relationship history. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26, 166-172.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A., De Winter, A., Verhulst, F., & Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41, 672 - 682.
- Walden, L. M., & Beran, T. N. (2010). Attachment quality and bullying behavior in school-aged youth. *Canadian Journal of School Psychology*, 25, 5-18.
- Wang, J., Iannotti, R. J., & Nansel, T. R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent Health*, 45, 368-375.
- Waters, E., & Cummings, M. (2000). A secure base from which to explore close relationships. *Child Development*, 71, 164-172.
- Whitney, I., & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35, 3-25.
- Williams, K., & Kennedy, J. H. (2012). Bullying behaviors and attachment styles. *North American Journal of Psychology*, 14, 321-338.

Παρελήφθη: 6.8.2014, Αναθεωρήθηκε: 3.10.2014, Εγκρίθηκε: 9.10.2014